

Araştırma Makalesi/ Research Article

Tarihi Bir Belge Işığında Türkiye-Afganistan İlişkileri: Binbaşı Hüseyin Bey'in Raporuna Göre Kâbil Elçisi Fahreddin Paşa'nın Faaliyetleri (1922-1923)*

Ferruh Kayalan*

(ORCID: 0000-0003-0544-0454)

Makale Gönderim Tarihi
14.11.2022

Makale Kabul Tarihi
18.12.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kayalan, F., "Tarihi Bir Belge Işığında Türkiye-Afganistan İlişkileri: Binbaşı Hüseyin Bey'in Raporuna Göre Kâbil Elçisi Fahreddin Paşa'nın Faaliyetleri (1922-1923)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan: 1688-1730.

APA: Kayalan, F. (2022). Tarihi Bir Belge Işığında Türkiye-Afganistan İlişkileri: Binbaşı Hüseyin Bey'in Raporuna Göre Kâbil Elçisi Fahreddin Paşa'nın Faaliyetleri (1922-1923). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan), 1688-1730.

Öz

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin en güç zamanlarında bile Afganistan'ın askeri eğitimi için buraya askeri heyetler gönderdi. Böylece iki devlet arasında sağlam ilişkiler kuruldu. Sağlanan bu iyi ilişkiler çerçevesinde karşılıklı olarak büyükelçilikler de atandı. Nitekim Türkiye 1922'de Fahreddin Paşa'yı Afganistan'a Kâbil elçisi olarak gönderdi. Kabil'de Fahreddin Paşa ile

* Bu makalenin özet kısmı 9-12 Ekim 2022 tarihleri arasında Erzincan'da gerçekleştirilen "Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu" nda bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, ferruh_81@hotmail.com.

Assist. Prof. Dr., Balıkesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye.

çalışacak bir heyet de teşkil edildi. Heyette bir asker olarak Binbaşı Hüseyin Bey de yer almıştır. Binbaşı Hüseyin Bey, Fahreddin Paşa'nın emrinde sekiz ay görev yaptı. Bu zaman zarfında Binbaşı Hüseyin Bey, duyduklarına, şahit olduklarına ve bu ikisi üzerinden kendisinde hasıl olan kanaatlerine dayanarak hem elçilik hakkında hem de Afganistan'ın siyasi, sosyal ve askeri yapısı hakkında bir rapor kaleme almıştır. Raporda verilen bilgiler nitel yöntemle ele alınmış ve literatürde yer alan bilgiler çerçevesinde raporda geçen konulara açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu makaleden amaç bahsi geçen rapor çerçevesinde Emir Amanullah Han dönemi Türkiye-Afganistan ilişkileri, Afganistan'ın siyasi, sosyal ve askeri yapısı hakkında bir değerlendirme yaparak döneme ilişkin eksik bilgileri tamamlamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Mustafa Kemal Paşa, Amanullah Han, Binbaşı Hüseyin Bey, Saltanat.

Turkey-Afghanistan Relations in the Light of a Historical Document: The Activities of the Ambassador of Kabul Fahreddin Pasha According to the Report of Major Hussein Bey (1922-1923)

Abstract

Mustafa Kemal Pasha sent military delegations to Afghanistan for the military training of the country even in the most difficult times of the National Struggle. Thus, solid relations were established between the two states. Within the framework of these good relations, ambassadors were also appointed. As a matter of fact, Turkey appointed Fahreddin Pasha as its Ambassador to Kabul, Afghanistan in 1922. A delegation was also formed to work with Fahreddin Pasha in Kabul. As a soldier, Major Hüseyin Bey also took part in the delegation. Major Hüseyin Bey served under Fahreddin Pasha for eight months. During this time, Major Hüseyin Bey wrote a report about the embassy and the political, social and military structure of Afghanistan based on what he had heard, what he had witnessed and the opinions he had formed based on these two. The information given in the report was handled with a qualitative method and it was tried to clarify the issues in the document within the framework of the information in the literature. The aim of this article is to try to complete the missing information about the period by making an evaluation of Turkey-Afghanistan relations and the political, social and military structure of Afghanistan during the Amanullah period within the framework of the aforementioned report.

Keywords: Afghanistan, Mustafa Kemal Pasha, Amanullah, Major Hüseyin Bey, Reign.

Giriş

Türk-Afgan ilişkileri çok eski bir tarihi süreci kapsamaktadır. Orta Asya tarihi açısından değerlendirildiğinde burada kurulan devletlerden olan Gazneliler ve Selçuklular birer Türk devleti olarak Afganistan'da derin izler bırakmışlardır ¹.

Osmanlı Devleti döneminde de Osmanlı-Safevi ilişkileri bağlamında Afganistan ile siyasi ve askeri ilişkiler sürdürülmüştür ². Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle XIX. yüzyıl boyunca ortaya çıkan İngiliz-Rus mücadelesinde Rusların sıcak denizlere inme, İngilizlerin ise sömürgelerine giden yolların güvenliğini sağlama stratejileri hem Osmanlı Devleti'nin hem de Afganistan'ın siyasi ve askeri anlamda çalkantılı bir dönem yaşamalarına sebep olmuştur. Uzun mücadeleler sonucu her iki ülkede de ciddi kazanımlar elde eden İngilizler, XX. yüzyılın hemen başlarında hem Osmanlı hem de Afganistan için emperyalist bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır ³.

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlatılan Milli Mücadele ve aynı dönemde Afganistan'da Amanullah hareketi İngilizlere karşı verilen ortak bir mücadeledir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele döneminde Afganistan politikası bahsi geçen mücadele açısından bir denge unsuru olarak görülmüştür. Zira Afganistan'a gönderilecek yardımlarla her iki devlet için ortak düşman olan İngilizlerin, hem Anadolu'da hem de Afganistan'da zor duruma sokulması amaçlanmıştır ⁴. Bu amaç doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadelenin en güç zamanlarında bile Afganistan'ın askeri eğitimi için buraya heyetler göndermiştir. Böylece iki devlet arasında sağlam ilişkiler kurulmuştur ⁵. Sağlanan iyi ilişkiler çerçevesinde karşılıklı olarak elçiler de atanmıştır. Nitekim Türkiye, 1922'de Fahreddin Paşa'yı Afganistan'a Kâbil elçisi olarak göndermiştir. Bu

¹ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul, 1987, s. 20-27.

² Orhan Yazıcı, "Safevî Hanedanlığının Çöküşünde Afgan Aşiretlerinin Rolü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 47, Aralık (2016), s.32.

³ Ahmad Burget, *Yakınçağda Afganistan ve Osmanlı Devleti İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2017, s. 217-218.

⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri*, İstanbul, 2002, s.45.

⁵ Komisyon, *Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri*, Ankara, 2009, s.37-38.

ilişkiler Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılmasından sonra Emir Amanullah Han'ın kutlama mesajları ile daha da perçinleşmiştir ⁶.

Daha sonra 29 Ekim 1923'te Türkiye'nin Cumhuriyet rejimini benimsemesi sonrasında da Afgan Emir Amanullah Han'ın kutlama mesajlarının devam ettiği görülmektedir. Bu noktada konuyu Mustafa Kemal Paşa ve Emir Amanullah Han ilişkileri çerçevesinde Türkiye-Afganistan ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar bağlamında ele aldığımızda; Mustafa Kemal Paşa ve Emir Amanullah Han arasındaki ilişkiler her iki devlet için özellikle de Afganistan'ın modernleşmesi açısından önemli olduğu görüşü yaygındır ⁷. Fakat Afganistan'ın toplumsal yapısı ve içinde bulunmuş olduğu geri kalmışlık değerlendirildiğinde modernleşme çabalarında Emir Amanullah Han'ın işinin pek de kolay olmadığı anlaşılmaktadır ⁸.

İşte bu çalışmada Afganistan hakkında 27 Haziran 1923'te Hariciye Vekâlet'ine gönderilen bir rapor ⁹ incelenmiştir. Bu rapor Afganistan Kâbil elçisi Fahreddin Paşa'nın maiyetinde bulunan Binbaşı Hüseyin Bey'in sekiz ay içerisinde Afganistan'a ait gözlemlerinden oluşmaktadır. Bu çalışmadan amaç bahsi geçen rapor çerçevesinde Emir Amanullah Han dönemi Türkiye-Afganistan ilişkileri, Afganistan'ın siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel yapısı hakkında bir değerlendirme yapmaktır. Bu değerlendirme ile bahsi geçen döneme ilişkin mevcut bilgiler tamamlanmaya çalışılmıştır.

Afganistan'ın Bağımsızlığını Kazanması

Afganistan, geçmişten günümüze sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle Orta Asya jeopolitiğinde üstün bir konum elde etmek isteyen her güç için kontrol edilmesi gereken önemli bir bölge olmuştur.

⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Ankara, 1996, s.329; Bilal Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları C. 1*, Ankara, 1993, s. 117.

⁷ Mustafa Kemal Paşa ve Emir Amanullah Han arasındaki ilişkilerin Afganistan'ın modernleşmesi açısından önemli olduğu görüşü için bakınız: Yılmaz, A. "Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, 21; Erdal, İ. "Afganistan'ın Modernleşme Süreci ve Dış Politikasında Türkiye'nin Etkisi (1920-1973)". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4, (8), 2022; Hamşioğlu, O. *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880 - 1933)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

⁸ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, Ankara, 2002, s.211.

⁹ Bahsi geçen rapor Devlet Arşivlerinden edinilmiştir. Raporun künyesi BCA, 500, 8281, 55342-1 olup, gizlilik tarihi 12.11.2021 tarihinde kaldırılmıştır.

Nitekim Afganistan, yakın dönemlerde özellikle de XIX. ve XX. yüzyıllarda bu güçlerden İngiltere ve Rusya arasında bir hâkimiyet mücadelesi alanına dönüşmüştür. Afganistan, bahsi geçen devletler için onların bir arka bahçesi olarak tasavvur edilmiş ve bu suretle sürekli olarak bu devletler arasında meydana gelen nüfuz mücadelelerine maruz kalmıştır. Böylece Afganistan, kontrol edilen bir devlet veya bir bölge olarak milli birlik ve beraberliğini sağlayamamıştır ¹⁰.

İngiltere ve Rusya tarafından uzun bir dönem boyunca kontrol edilen Afganistan, XX. Yüzyılın başlarında değişen dünya siyasetinin etkisi altına girmiştir. Avrupa'da Almanların, Uzakdoğu'da Japonların, ciddi birer güç olarak ortaya çıkmaları İngiltere ve Rusya'yı bir araya getirmiştir. Böylece 1907 yılında üzerinde mutabık kalınan bir anlaşma ile iki devlet uzun bir süredir devam eden güç savaşlarını sonlandırdılar. Adına "*Büyük Oyun*" da denilen bu nüfuz mücadelesini bitiren antlaşma sonucunda Afganistan İngiltere'nin etkisi altına girmiştir ¹¹. Bu şekilde Birinci Dünya Savaşı'na giren Afganistan, Osmanlı Devleti'nin cihat ilan etmesine rağmen İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda hareket ederek tarafsızlık politikasını benimsemiştir ¹². Bu dönemde Afganistan'da emirlik tahtında Emir Habibullah Han vardı. Emir Habibullah Han'ın bu tarafsızlık siyaseti Nasrullah Han'ın da aralarında bulunduğu bazı Afgan ileri gelenleri tarafından eleştirilmiştir. Böylece bir itibar kaybı yaşayan Emir Habibullah Han durumu düzeltmek adına bazı girişimlerde bulunmasına rağmen 19 Şubat 1919'da Celalabat yakınlarında suikast sonucu hayatını kaybetmiştir ¹³. Onun ölümünden sonra öteden beri kendi toplumsal desteklerini sağlamış iki anlayış aralarında bir mücadeleye girmişlerdir. Bunlar Nasrullah Han'ın başını çektiği muhafazakârlar grubu ile Amanullah'ın başını çektiği modernist milliyetçi grubu idi. Sonuçta bu

¹⁰ Göker Gürsoy, *Emanullah Han Döneminde Afganistan için Bir rol Model: Türkiye, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ, 2011, s. 1.

¹¹ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, İstanbul, 1994, s. 19.

¹² Mehmet Köçer, *Emanullah Dönemi Afganistan*, Elazığ, 2009, s. 80.

¹³ Halil Bal, *Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri, Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 2002, s. 248-249.

mücadeleyi Amanullah ve grubu kazanmış ve Emir Amanullah Han 28 Şubat 1919'da ülkesinin bağımsız bir devlet olduğunu ilan etmiştir ¹⁴.

Afganistan'ın bağımsızlık ilanı İngiltere tarafından kabul görmeyince Emir Amanullah Han, Afgan halkına ve özellikle de sınırda yaşayan Afgan aşiretlerine İngiliz karşıtı bir ferman yayınlarak onları İngiltere'ye karşı bir savaşa sokmuştur. Böylece Afgan Ordusu 4 Mayıs 1919'da Hayber Geçidi'nde İngiliz kontrolündeki müstahkem mevkiileri ele geçirmiştir ¹⁵. Fakat İngilizler, topçu ateşleri ile kısa sürede Hindistan içlerine kadar ilerleyen Afgan ordusunu geriye çekilmek zorunda bırakmışlardır. Afgan ordusunu geri çekilmeye mecbur eden İngilizler, yeterince güçlü olmadıklarından Afganistan'ı işgale teşebbüs edememişlerdir ¹⁶. Bununla beraber Emir Amanullah Han'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile diplomatik temasları, İngilizlerin Orta Asya'daki Türkler ve Afganlıların SSCB ile olası ittifakları sonucu Asya'daki egemenliğini kaybedeceği korkusu yüzünden İngilizler, Afgan savaşına son vermek zorunda kaldılar ¹⁷. Bir ay gibi kısa bir zamanda sonlandırılan bu savaşta, Emir Amanullah Han, ordu içindeki çekişmelere ve düzensizliğe vakıf olmuş, bununla beraber Emir, sınır boylarındaki aşiretlerin de yetersiz olduklarını müşahede etmiştir ¹⁸. Böylece İngiltere ve Afganistan arasında 1919 yılı itibariyle başlayan görüşmeler ve tartışmalar 1923 yılına gelindiğinde bir antlaşma ile neticelenmiş ve İngiltere Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştır ¹⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın Afganistan'a yardımı

Afganistan'da Emir Amanullah Han'ın tahta çıkışı ve akabinde meydana gelen olaylar bu şekilde devam ederken aynı dönemde Anadolu'da da Mustafa Kemal Paşa, ortak düşman İngiltere'ye karşı milli mücadelenin temellerini atıyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinden dört gün sonra 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak İngiltere ve müttefiklerine karşı Milli Mücadeleyi

¹⁴ Köçer, *a.g.e.*, s.81.

¹⁵ Orhan Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)*, Malatya, 2011, s.201.

¹⁶ Fromkin, *a.g.e.*, s. 420.

¹⁷ Köçer, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁸ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁹ Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve...*, s. 32-33.

başlatırken, hemen hemen aynı tarihlerde Emir Amanullah Han da Afganistan'ın bağımsız olması gerektiğini ilan ederek 3 Mayıs 1919'da İngilizlere karşı bir mücadele içerisine girmiştir²⁰. Türkiye ile Afganistan arasında var olan uzaklığa rağmen İngilizlere karşı verilen ortak mücadele Mustafa Kemal Paşa'nın buraya olan ilgisini her zaman korumuştur. Nitekim Paşa, 29 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'ndeki bir konuşmasında *"Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı savaşıyor. İngilizlerin bel bağladıkları sınır kabilelerinin de Afganistan'a katıldığını ve bu yüzden İngiliz askerlerinin içeriye çekilmek zorunda olduğunu gazeteleri itiraf etmişlerdir"*²¹ diyerek Afganistan'da İngilizlere karşı verilen mücadeleye ilgisini göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa Afganistan'a olan bu özel ilgisini 18 Ağustos 1920'de buraya bir temsilci atayarak göstermiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Afganistan temsilcisi olarak Osmanlı ordusunda gönüllü asker olarak görev yapmış, Türkiye'yi tanıyan Afganlı bir subay olan Abdurrahman Samadani Bey'i temsilci olarak görevlendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Afgan Emiri Amanullah Han'a ilk mektubunu ise bu temsilci ile aynı tarihte göndermiştir. Böylece Türk-Afgan ilişkileri başlamış ve karşılıklı mektuplaşmalarla da devam etmiştir²². Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen mektuplar hem Emir Amanullah Han tarafından hem de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'den ayrılıp, Afganistan'a giden eski Dördüncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı İttihatçı Cemal Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Afganistan'daki Türk nüfuzunun birer belgeleri olan bu mektuplarda daha çok askeri yardım talepleri gündeme gelmiştir. Bu anlamda Cemal Paşa'nın *"Kardeşim Mustafa Kemal Paşa'ya"* başlığıyla 14 Eylül 1920'de yazdığı mektup aşağıdadır.

"Bundan evvelki mektuplarında arz ettiğim veçhile elhamdülillah işte bugün Afganistan'a geçmeye muvaffak oldum. İlk merhalemiz Cehli Duhderan'da bir seneden beri Afganistan'da hizmet etmekte olan Osmanlı zabitanından Erkan-ı Harb Binbaşısı Ziya ve Rifat Beylere tesadüf ettim. Bu zatlar size iltihak etmek üzere memlekete gelirken

²⁰ Bülent Yaşar, *Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri ve Afganistan'a Yapılan Yardımlar*, Basılmamış Yüksek Lisan tezi, Malatya, 2016, s. 37.

²¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Ankara, 2006, s.2.

²² Bilal Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet...*, s. 5.

yanlarında size hitaben Afgan Emir'inin bir mektubu mahsusudur. O mektubunda emir hasretleri sizden Afganistan için bir Osmanlı zabitan heyeti gönderilmesini rica ediyor. Bu ricayı kabul etmenizi pek ziyade muvafık telakki ederim. En muktedir Erkan-ı Harbiye Ümeramızdan bir zatın riyaseti altında 25 zabitten mürekkep bir heyet gönderecek olursanız pek isabet edersiniz. Fikri acizaneme göre bu heyet vasıtasıyla Afganistan'da mükemmel bir ordu vücuda getirirsek müstakbelen buralarda icrasını tasmin ettiğin harekât için fevkalade bir vasıta elde etmiş oluruz. Heyetin maâşatı ve bütün masarifi emir tarafından tediyeye edileceği tabii ise de her türlü ihtimale karşı bunlara on bin altın kadar para da verirsiniz pek ala olur. Bundan evvelki mektuplarında pek çok izahat verdim. Afganistan ahvali hakkında Ziya Bey'den izahat alacağınız için bu mektubumu kısa keseceğim. Şarkta yapmak istediğim işlerde muvaffak olabilersen İngiliz dostlarımızın başına bela olacağıma ve sizin yükünüzü tahrif edebileceğine eminim. Her gün zuhur eden ahval istikbal için ümidini tezyid ediyor. Çalışmak sizden ve bizden muvaffakiyet Allahtan. Bütün arkadaşların gözlerini öperim. Bedri Bey ellerinizi öpüyor. Kemali hürmet ve iştiyak ile gözlerinizi öperim kardeşim ²³.

Cemal Paşa, bu mektubuna ek olarak 29 Eylül 1920'de Herat'tan ve 2 Temmuz 1920'de Bakü'den gönderdiği mektuplarında da Mustafa Kemal Paşa'dan askeri yardım dahil her türlü desteklerini talep etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu mektuplara 4 Ekim ve 27 Ekim 1920 tarihli mektuplarla cevap vermiştir. Mustafa Kemal Paşa cevaplarında Afganistan'da orduyu düzenlemenin ve ciddi milli teşkilat oluşturmanın lüzumunun kendisi tarafından da takdir edildiğini ve her türlü yardımın yapılmasını canı gönülden istediğini belirtmiştir. Fakat her taraftan düşman ile sarılan anavatanın müdafaasının her şeyden üstün olduğunu, Anadolu'ya geçen subayların ihtiyaca ancak yettiğini ifade ettikten sonra şimdilik subay gönderilmesi hakkındaki arzusunu yerine getiremeyeceğini ifade etmiştir ²⁴. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa, yukarıda Cemal Paşa'ya gönderdiği olumsuz cevaba rağmen Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa'ya 21 Aralık 1920'de verdiği yazılı bir talimat ile Afganistan'a yardım konusunda olumlu görüşünü belirtmiştir. O, bu

²³ BCA, 500, 8239, 53756-11-1-18. Bahsi geçen mektup Devlet Arşivlerinden edinilmiş olup, gizlilik tarihi 12.11.2021 tarihinde kaldırılmıştır.

²⁴ Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II*, Ankara, 1995, s. 260-262; Köçer, a.g.e., s.213.

talimatta “Müdafaa ve Maliyemiz icabati ile mümkün olduğu takdirde Afgan ordusunu teşrik etmek için bir heyet ile zabitanın nizamını çok önemli ve elzem görmekteyim.”²⁵ diyerek Afganistan’a yardım kapılarını açmıştır. Mustafa Kemal Paşa bahsi geçen talimatta Türk subaylarının görevleri ile dikkat edilmesi gereken hususlar da belirtmiştir²⁶.

Türkiye’nin Afganistan’a askeri yardımları yukarıda anlatıldığı şekliyle devam ederken iki devlet arasında diplomatik ilişkiler bakımından önemli bir gelişme yaşandı. Bu gelişme 1 Mart 1921’de imzalanan Türkiye Afganistan Dostluk Antlaşması’dır. Ankara Hükümeti, toplam 10 maddenin imza altına alındığı bu antlaşmada Afganistan’a eğitim yardımı yapacağını ve bu kapsamda öğretmen ve subaylar göndermeyi taahhüt etmiştir²⁷.

Mustafa Kemal Paşa, imkânlar el verdiği sürece Cemal Paşa tarafından tanzim edilmeye çalışılan Afgan ordusuna yardımlar göndermeye çalışmıştır. Nitekim Cemal Paşa’nın 16 Kasım 1921’de yazdığı mektupta Mustafa Kemal Paşa’dan subay talebi gözükmektedir²⁸. Bundan sonra Cemal Paşa Afganistan ordusu için silah ve mühimmat tedariki için Almanya’ya gittikten sonra dönüşte Tiflis’te 23 Temmuz 1922’de iki yaveri ile birlikte iken Ermenilerin suikastı ile hayatını

²⁵ Atatürk’ün Milli Dış Politikası, Ankara, 1981, s. 218-219. Sarıhan, a.g.e., s. 112-113.

²⁶ Bu maddeler;

“1. Bu heyetin hiçbir şekilde katiyen siyasetle uğraşmayarak yalnız askeri görevini yerine getirmesi ve kendisini gerek Afgan, gerek Türkistan ve Buhara halkı ve askerlerine fevkalade sevdirmesi,

2. Giden subayların görünüşte Afgan Hükümetinin adamları olmuş gibi görünmekle beraber daima ve her durumda Türk Hükümetinin bütün emirlerine bağlı olacak ahlak ve dayanıklılığa sahip olmaları ve bunu bir dereceye kadar sağlamak için Afganistan hizmetinde buldukları müddette terfi ve başka konularda Türk ordusu kadrosunda bulundurulmaları,

3. Bu heyetle telli veya telsiz telgraf haberleşmesinin kurulmasına çalışılması,

4. Afganistan yetkilileri ve yöneticileri yabancı entrikalar sayesinde İslamiyet ve Türklüğün menfaatine aykırı bir surette hareket etmeye hazırlandıkları takdirde, bizim heyetimizin, mahalli Özbek ve Türkmen gruplarıyla ittifak ederek bu suretle hareketlerine mani olabilecek ve Türk çıkarlarına uygun bir Afgan partisini iktidara getirebilecek kadar kuvvetli bir mevki edinmesi.” Atatürk’ün Milli Dış Politikası, Ankara, 1981, s. 218-219. Sarıhan, a.g.e., s. 112-113.

²⁷Aptülahaht Akşın, Atatürk’ün Dış Politika ve Diplomasisi, Ankara 1991, s.193.

²⁸ Komisyon, a.g.e., 38.

kaybetmiştir ²⁹. Bununla birlikte Cemal Paşa'nın Afganistan ordusunda işler hale getirmek istediği Numune Alayı projesi Afgan Emiri Amanullah Han'ın Anadolu'da ve İran'da subayların darbe yaparak hükümdarları devirdikleri şeklindeki duyumları sebebiyle de sonlandırılmıştır. Kuşkusuz bu olay Ankara Hükümeti tarafından endişeyle karşılanmıştır. Fakat Mustafa Kemal Paşa Emir Amanullah Han'ın ortaya koyduğu bu çelişiklere rağmen vermiş olduğu sözleri yerine getirerek 1922 yılı yazında Afganistan'a bir grup subayı göndermiştir ³⁰.

Fahreddin Paşa'nın Kâbil elçisi Olarak Atanması ve Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, Kâbil Elçiliğine önce Malta sürgünlerinden olan Ali Münif Bey'i uygun görerek ona teklifte bulunmuştur. Fakat daha sonra başka bir Malta sürgünü olan ve Medine'yi İngilizlere karşı son raddede savunmasından dolayı kendisine Medine Müdafii de denilen Ömer Fahreddin Paşa bu iş için uygun görülmüştür ³¹.

Fahreddin Paşa, 12 Mart 1922'de göreve ilişkin itimatnamesini almış, 4 Nisan 1922'de Afganistan'a gitmek için yola çıkmıştır ³². Onun Afganistan'a giderken hangi talimatları aldığı konusunda bir bilgi yoktur. Fakat İngiliz kaynaklarına göre 21 Nisan 1922 tarihli Ankara Hükümeti'nin toplantısında Fahreddin Paşa'ya bir dizi talimatın verildiğine ilişkin bilgiler vardır. Bu bilgilere göre Hükümet, Fahreddin Paşa'dan Hint Hilafet Komitesi vasıtasıyla Gandhi'ye bir mektup göndermesini, yine aynı tarzda bir teşekkür mektubunun da Hindistan Müslümanları Derneği'ne göndermesini ve Afganistan'daki İngiliz gizli servisi hakkında bilgi toplamasını istemiştir ³³. Fahreddin Paşa bu kapsamda İngiliz İstihbarat Örgütü'nde çalışanların adlarını ve kimliklerini tespit etmek ile görevlendirilmiştir. Ayrıca Paşa, Afganistan'da hangi şahısların veya örgütlerin İngilizler lehinde faaliyet gösterdiklerini araştırıp ortaya çıkartmak ve Afgan ileri gelenlerinden kimlerin İngiliz politikasından yana olduklarını belirlemekle

²⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.147, 503.

³⁰ Komisyon, *a.g.e.*, 39.

³¹ Yazıcı, *a.g.e.*, s.212.

³² Komisyon, *a.g.e.*, 46.

³³ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) IV*, Ankara,1984, s.242.

vazifelendirilmiştir³⁴. İngilizlerin, Fahreddin Paşa'nın Kabil'e elçi olarak atanmasının altında yatan sebebin onun Birinci Dünya Savaşı'nda Medine'yi İngilizlere karşı savunmasının Afganistan'ın da içinde olduğu Türkistan coğrafyasında bir propaganda aracı olarak kullanılacağı ve bu propaganda üzerinden Türklerin kendi egemenlikleri altında Türkistan'da bulunan Müslüman devletlerden müteşekkil bir blok oluşturacaklarına dair tezleri vardı³⁵.

Fahrettin Paşa, 4 Nisan 1922 'de Ataşemiliteri Yarbay Şerif Bey, elçilik kâtibi İdris Sabih Bey ve diğer elçilik çalışanları yanında olduğu halde İnebolu'dan Dalmaçya vapuru ile Batum'a hareket etmiş ve üç aylık bir yolculuktan sonra 25 Haziran 1922'de Kabil'e ulaşmıştır³⁶. Olağanüstü gösterilerle ve törenlerle karşılanan Fahreddin Paşa, 29 Haziran 1922'de Emir Amanullah Han'a güven mektubunu sunmuştur³⁷. Bu sırada Emir Amanullah Han ona "*Türkiye'yi doğunun kurtuluş anahtarı olarak gördüğünü*" ifade etmiştir³⁸. Bu şekilde karşılanan Fahreddin Paşa, Türkiye-Afganistan arasındaki diplomatik faaliyetlerine başlamıştır.

Fahreddin Paşa, 1922 yılında başladığı Afganistan Kabil elçiliği görevini 1926 yılına kadar sürdürmüştür. Bu dört yıllık süre içinde Türkiye ve Afganistan'daki gelişmeleri takip etmekle beraber Rusya'nın baskısına maruz kalan Türklerin durumunu da yakından takip etmiştir. Paşa, bu görevinde her ne kadar başarılı biri olsa da diplomatiklikten hoşlanmadığını dile getirmiştir. Nitekim 3 Mart 1923'te Fevzi Paşa'ya gönderdiği bir mektupta bu konudaki duygularını şöyle ifade etmiştir "*...Bu diplomatlık ve riya aleminde doğrusu bir zevk bulmadım. Hayatı sabıkai askeriyemi her zaman yadırgıyorum.*"³⁹

Afganistan Emiri Amanullah Han'ın Faaliyetleri ve Türkiye Siyaseti

Fahreddin Paşa, 4 Nisan 1922'de Afganistan'a gitmek üzere yola çıktığı sırada Anadolu'da Yunanlılara karşı Büyük Taarruz hazırlıkları

³⁴ Şimşir, *Atatürk ve...*, s.99

³⁵ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Ankara, 1991, s.231.

³⁶ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C3, Ankara, 1986, s.495.

³⁷ Şimşir, *Atatürk ve...*, s.105.

³⁸ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan...*, s. 222.

³⁹ Feridun Kandemir, *Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler (Medine Müdafaası)*, İstanbul, 1974, s.564.

başlamıştı. İşte böyle bir dönemde Afganistan'a gelen Fahreddin Paşa, Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip ederken Emir Amanullah Han da her fırsatta bu savaşta Türkiye'nin yanında olduğunu ifade etmiştir. Beklenen olmuş, Yunanlılar İzmir'den tard edilerek Büyük Taarruz başarıya ulaşmıştır ⁴⁰. Bu zafer uluslararası alanda olduğu gibi Afganistan'da da büyük bir yankı yapmıştır. Türk zaferi, Afganistan'da sanki milli bir bayram gibi kutlanmıştır. Afganlılar Türk elçiliğine gelerek burada tebriklerini sunmuşlardır ⁴¹. Bununla beraber Kabil'de bulunan Hintli, Buharalı ve Türkistanlılar da Türk elçiliğine gelerek Fahreddin Paşa'ya memnuniyetlerini iletmışlerdir. Afganistan camileri Hindistan'da olduğu gibi 15 Eylül 1922 Cuma günü Türk zaferi için dua edenlerle dolup taşmıştır ⁴². Emir Amanullah Han Başkomutanlık Meydan Muharebesi Zaferi sonrası 10 Ekim 1922 akşamı Dilgüşa Kasr'ında büyük bir ziyafet verdi. Bu ziyafete hükümet üyeleri, Afgan ileri gelenleri, İtalya, İran, Rusya ve Buhara elçileri ve Afganistan'daki Türkler katılmış fakat İngiltere Büyükelçisi davete iştirak etmemiştir ⁴³.

Bu dönemde Bilal Şimşir'in tespit etmiş olduğu İngiliz Yüksek Komiserliğinin "*Türkiye 1922 Yıllık Raporu*" adlı raporunda Türkiye-Afganistan ilişkilerinde ilginç tespitler vardır. Bu tespitlere göre Afganistan 1922 yılı boyunca Türkiye'deki çıkarlarını Sultan Ahmet Han'a emanet etmiştir. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler sadece karşılıklı nezaket söylemlerinden ibaret olarak kalmıştır. Afgan Emiri, Türk-Afgan Antlaşmasıyla Türkiye'nin manevi liderliğini tanımakla beraber İslam dünyasının en yüce başı olma bakımından İstanbul'daki kukla Halifenin muhtemel rakibi durumundadır. Bilal Şimşir bu bilgileri verdikten sonra kendi yorumunu da şu şekilde ifade etmiştir.

"Demek ki İngiliz Yüksek Komiserliği, Türkiye'de saltanatın kaldırılmasıyla gücünü yitirmiş olan Halife Abdülmecid Efendiye Afganistan Emiri'nin en güçlü rakip olduğunu düşünüyordu. Halifeliğin kaldırılmasından sonra muhtemel Halife adayları arasında da

⁴⁰ Cöhçe, a.g.e., s.129; Köçer, a.g.e., s.194.

⁴¹ Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar (1920-1923) I*, Ankara, 1981, s.428.

⁴² Şimşir, *Atatürk ve...*, s.109.

⁴³ Şimşir, a.g.e., s.115.

Amanullah Han'ın adı geçecek, fakat bu spekülasyonlardan hiçbir sonuç çıkmayacaktı”⁴⁴.

Başkomutanlık Meydan Muharebesi Zaferi konusunda gösterdiği tutum ile Türk-Afganistan ilişkilerinde önemli bir rol oynayan Emir Amanullah Han, bu tutumunu Büyük Taarruz sonrasında ortaya çıkan Boğazlar meselesinde de sürdürmüştür. Nitekim Emir, boğazlarda olası bir İngiliz harekâtına karşı kendisinin de Hindistan sınırına yığıldığı yedi tümen ile karşılık vereceğini açıklayarak bu konuda kesin tavrını koymuştur⁴⁵. Emir Amanullah Han'ın bu tavrı Lozan Konferansı sürecinde de devam etmiştir. Emir, konferans görüşmelerinde Londra, Paris ve Roma'daki Afgan Büyükelçiliklerine talimat vererek onların yapılacak olan barış görüşmelerinde buldukları ülkelerin diplomatik temsilciliklerine Türkiye'ye karşı adil olunması gerektiğini bildirmelerini ve bu hususun Afganistan'ın da menfaatine uygun olduğu şeklinde uyarılarda bulunmalarını istemiştir⁴⁶.

Lozan Barış Antlaşması'nı müteakiben 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra 2 Kasım 1923'te Ankara'daki Afgan elçisi Sultan Ahmet Han, Afganistan Emiri Amanullah Han adına bir kutlama mesajı yayınlamıştır. Kutlama mesajı Bilal Şimşir'in sadeleştirdiği şekilde aşağıdaki gibidir:

“Türkiye Cumhuriyeti'nin, soylu Türk milletinin zafer ve başarıları ile uygarlık eğilim ve yeteneklerinin bir sonucu olduğunu, Doğu'da da Batı'da da yankılar yapacağını, özellikle Türk milletine yürekten bağlı olan Afgan milletinin ruhunu da derinden etkileyeceğini söyledi. İlk defa Türkiye'de doğan bu cumhuriyet yıldızının yeryüzündeki bütün İslâm ülkelerini ışıklandıracağını belirtti. İlerleme ve yükselme yolunda Türkiye Cumhuriyeti'ne başınlar diledi. Tebriklerinin Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya da arz edilmesini rica etti”⁴⁷.

Anlaşıldığı gibi Türkiye'de Cumhuriyetin ilanının Büyükelçi Sultan Ahmet Han tarafından *“Doğuya ışık saçacak bir yıldız”* olarak görülmüştür. Düşüncesini bu şekilde ifade eden Sultan Ahmet Han'ın

⁴⁴ Şimşir, *Atatürk ve...*, s.120.

⁴⁵ Çöhce, *a.g.e.*, s. 128.

⁴⁶ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, Ankara, 1990, s. 247.

⁴⁷ Şimşir, *Atatürk ve...*, s.128.

görev süresi 1926 yılı başında sona ermiştir ⁴⁸. Bu arada Fahreddin Paşa'nın Kabil elçiliği görevi de aynı dönemde son bulmuştur. Fahreddin Paşa'nın yerine Nebil (Batı) Bey Kâbil elçisi olarak görevlendirilmiştir ⁴⁹.

Türkiye-Afganistan ilişkileri karşılıklı elçiliklerin değişimi devam ederken Afganistan'dan gelen raporlar bu ülkenin ordusu hakkında bilgiler vermiştir. Nitekim 28 Mart 1928'de gönderilen bir raporda Afganistan ordusunun kuruluşunu henüz tamamlamadığı, ordunun toplarının eski model olduğu, askere alma teşkilatlarının bulunmadığı, seferberlik konusunda hiçbir şeyin yapılmadığı, Afganistan'ın en büyük riskinin İngiliz Hindistan'ı sınırının Kâbil'i çok yakından tehdit edecek şekilde yer almış olduğu bilgisi verilmiştir ⁵⁰. Bu nedenle Afganistan Emiri Amanullah Han Türkiye'den yardım almaya devam etmiştir.

Emir Amanullah Han, eğitime önem vermiş ve bu amaçla çok sayıdaki Afgan gencini Türkiye'ye göndermiştir. Bahsi geçen eğitim seferberliği devam ederken Emir Amanullah Han da yurt dışı gezilerine çıkmıştır. Emir, gittiği memleketlerdeki ilerlemeleri bizzat yerinde görecektir ve mümkün olması halinde buralardan Afganistan'a bilim adamları getirecekti. Bu ümitte Emir, 1927-1928 yıllarında Orta Doğu ve Avrupa'yı kapsayan bir geziye çıkmıştır. Bu gezi kapsamında Emir Amanullah Han sırasıyla Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Rusya'yı ziyaret etmiştir. Emir Amanullah Han, 1928 yılı mayıs ayı sonlarında ise Türkiye'ye gelmiştir ⁵¹. Bu ziyaretleri esnasında 25 Mayıs 1928'de Türkiye ile Afganistan arasında Dostluk ve İş Birliği Antlaşması imzalanmıştır ⁵². Bu antlaşmanın ilk somut sonucu Kâbil ve Ankara'daki diplomatik temsilciler Büyükelçilik statüsüne yükseltilmiştir⁵³. Emir Amanullah Han, Türkiye ziyaretlerinde burada Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan yeniliklerden fevkalade etkilenmiş ve onda kendi ülkesinde de bu türden yenilikleri yapma iradesi ortaya çıkmıştır. Emir Amanullah Han, bu konuda Gazi Mustafa

⁴⁸ Komisyon, *a.g.e.*, 53.

⁴⁹ Şimşir, B. N. "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22, (2006), s.21.

⁵⁰ Komisyon, *a.g.e.*, 55.

⁵¹ Cöhce, *a.g.e.*, s.131; Komisyon, *a.g.e.*, 59.

⁵² *BCA*, 30.10.0.0. 257.731.5.

⁵³ Komisyon, *a.g.e.*, 67.

Kemal Paşa ile istişarelerde bulunmuştur. Yapılan bu istişarelerde Paşa, Emir Amanullah Han'ı yapacağı yenilikler konusunda desteklemiş, fakat bu yenilikleri gerçekleştirmek için henüz Afganistan'ın toplum olarak hazır olmadığını belirtmiş ve Emir Amanullah Han'ın işe ilk önce Afgan Ordusunu güçlendirmekle başlaması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Fakat Emir, bu tavsiyelere dikkat etmemiş ve Afganistan'da hızlı bir reform süreci başlatmıştır. Afgan Ordusunun gelişiminin ihmal edildiği bu süreçte, otoritesini yeterince sağlayamayan Emir, bir isyanla karşı karşıya kalmıştır. Habibullah'ın liderliğini yaptığı bu isyan sonucunda Emir Amanullah Han, 17 Ocak 1929'da tahtından indirilmiştir. Kendisi ailesi ile birlikte Roma'ya yerleşmiştir⁵⁴.

Yukarıda verilen bilgilerde Türkiye-Afganistan ilişkilerinin tarihi süreci ve bu süreç içinde ilişkilerin ne seviyede gerçekleştiği verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Türkiye-Afganistan ilişkileri bahsi geçen rapor ışığında görülmeye çalışılacaktır.

Binbaşı Hüseyin Bey'in Raporu ve Afganistan

Binbaşı Hüseyin Bey, Kâbil elçisi Fahreddin Paşa'nın emrinde sekiz ay görev yapmıştır. Bu zaman zarfında Binbaşı, elçiliğe dair bilgiler edinmiştir. Bununla beraber Binbaşı, duyduklarına, şahit olduklarına ve bu ikisi üzerinden kendisinde hâsıl olan kanaatlerine dayanarak⁵⁵ Afganistan hakkında siyasi, sosyal ve askeri duruma ilişkin bilgilerini 27 Haziran 1923'te Hariciye Vekâleti'ne bir rapor şeklinde göndermiştir. Bu rapor, toplam on bir sayfadan ibaret olup, ilk dört sayfası özet, son yedi sayfası ise raporun aslıdır. Raporun özeti muhtemelen vekâlet memuru tarafından yazılmıştır.

⁵⁴ Şimşir, *Atatürk ve...*, s.211-225; Komisyon, *a.g.e.*, 67.

⁵⁵ Burada bir konun altı çizilmelidir. Binbaşı Hüseyin Bey, Kabil'de Fahreddin Paşa'nın maiyetinde mesleği askerlik olan bir İstihkâm Binbaşısıdır. Binbaşının kendi ifadesinde "*Kabil Sefiri Fahrettin Paşa Hazretlerinin maiyetinde bulunduğum sekiz aylık bir müddet zarfında Heyet-i Sefarete dair malumat ile Afganistan hakkındaki mesmuat (duyulan), müşahadat (gözlem) ve kanaatime müsteniden siyasi, içtima-i ve askeri vaziyete dair malumat, melfufatım ber veçhi sened-i vesikadır.*" (BCA, 500, 8281, 55342-1-8.) görüldüğü gibi Binbaşı duyduklarına, şahit olduklarına ve bu ikisi üzerinden kendisinde hâsıl olan kanaatlerine dayanarak bu raporu hazırlamıştır.

Binbaşı Hüseyin Bey'in kendi el yazısı ile yazdığı yedi sayfalık rapor dört başlıktan oluşmuştur. Bu başlıklar, Yabancı Elçilikler ile olan ilişkiler, Afganistan'ın İctimai, Siyasi ve Askeri Vaziyeti, Suret-i Hareket ve Netice'dir. İç tenkide ilişkin yukarıda verilen bilgilerden sonra şimdi Binbaşının adı geçen başlıklar üzerinden elçiliğe ve Afganistan'a ait tespitleri aktarılmaya çalışılacaktır.

Binbaşı Hüseyin Bey, raporun ilk sayfasında Fahreddin Paşa'nın yönettiği elçilik hakkında bilgiler vermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Binbaşının da hazır bulunduğu bir sırada Ankara'dan bir askeri heyet gelmiştir. Bu heyet Afganistan'a Herat şehrinde giriş yapmıştır. Binbaşı Hüseyin Bey heyetin nasıl karşılandığına ilişkin bilgiler verdikten sonra bu karşılamaya ait atmosferden de bahsederek tespitlerini sıralamıştır. Binbaşı Hüseyin Bey, askeri heyetin, Afganistan'a gelir iken Afganlıların nasıl karşılama yapacağını bilmedikleri için büyük bir endişe içinde olduklarını kaydetmiştir. Bununla beraber Binbaşı, heyetin Herat'ta parlak bir resmikle karşılanmasının bahsi geçen endişeyi biraz olsun hafifletmiş olduğunu fakat birkaç gün sonra Afganlı Türklerin heyetle temasının açıktan bir şekilde kesildiğini ve konuşmalarda İngilizlerden hiç bahsedilmediği bilgisini vererek, bu durumun Afganlıların Türklerden uzak durduğunu ve Afganistan'da İngiliz siyasetinin hâkim olduğu hissini verdiğini belirtmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, bu tespitinde kendisine göre haklı da çıkmıştır. Zira Binbaşı, heyetin Kâbil'de çok basit bir şekilde karşılandığını ve heyetin ancak iki gün sonra Emir tarafından kabul edildiğinin bilgisini vermiştir. Binbaşı, bu kabulün, bir karşılama merasimi şeklinde gerçekleştiğini ve Emir'in bu merasim esnasında, Fahreddin Paşa'ya hitaben "*hilafette gözüm yoktur*" dediğini, buna karşılık bando başında bulunan Fahreddin Paşa'nın da "*hizmet vermeye geldik*" sözü ile Emire cevap verdiğini kaydetmiştir. Emir'in, Fahreddin Paşa'nın bu cevabı karşısında derin sessizliği Binbaşının dikkatinden kaçmamıştır ⁵⁶.

Binbaşı Hüseyin Bey, bu karşılama ve karşılama esnasındaki konuşmalardan Afganistan'ın Türkiye'ye karşı uygulayacağı siyasi yaklaşımın ne kadar sıkıntılı olacağını öngörmüş ve bu konuyu raporunda yorumlamıştır. Bu yorumda; Binbaşı Hüseyin Bey, hizmet

⁵⁶ BCA, 500, 8281, 55342-1-8.

için getirilen askeri heyet fikrinden Emir'in memnun olmadığını söylemiş ve bunda da haklı çıktığı anlaşılmıştır. Çünkü yine Binbaşının ifadesine göre getirilen askeri heyet Afganistan'da uzun bir süre göreve başlatılmamıştır. Bununla beraber Binbaşı Hüseyin Bey, Kâbil elçisi Fahreddin Paşa'nın askeri heyetin göreve başlama hususunda Emir üzerinde bir tahakküm kurduğunu ve onu rahatsız eden bir nüfuz politikasını da tatbik ettiğini belirtmiştir. Bu politikanın aylar sürdüğünü kaydeden Binbaşı, bahsi geçen politikanın artık muhataplarının nezdinde bir taciz boyutuna ulaştığı hissiyatını uyandırdığını ifade etmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, rahatsız edici bu politika sonucunda bir takım söylentilerin çıktığının haberini de aldığını kaydetmiştir. Binbaşı, kendisine ulaşan bu haberlerde Afganlıların *"Elçi Fahreddin Paşa bir askerdir fakat hiçbir vakit bir diplomat değil"*, *"Türkler Emire akıl öğretiyor"* gibi ifadeler kullandıklarını ayrıca Emir'in de *"Türkler beni çocuk mu zannediyorlar"* şeklinde bir tepki verdiğini kaydetmiştir⁵⁷.

Binbaşı Hüseyin Bey, bu ifadeleri söyledikten sonra Elçi Fahreddin Paşa'yı da eleştirel bir yaklaşımla raporuna devam etmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, Afganistan'da uzun bir süredir ticaretle uğraşan tüccar Türklerin, Afganlılar ile yürütülen bu tarz politikanın kötü neticeler vermekte olduğunu, devletin şeref ve haysiyeti için icra edilen politikada daha temkinli hareket edilmesi şeklindeki tavsiyelerinden bahsetmiştir. Bu tavsiyeleri benimseyen Binbaşı Hüseyin Bey, Elçi Fahreddin Paşa'nın yukarıda ifade edilen tavsiye niteliğindeki fikirleri kendisine hakaret saydığını ve takip ettiği siyasetle ne olursa olsun Türklere hizmet ettiği psikolojisinde olduğunu vurgulamıştır. Binbaşı, bu vurguyu yaptıktan sonra Fahreddin Paşa ile Emir arasında bir süre bir gerginliğin yaşandığını fakat nihayetinde iki askerin hizmete kabul edildiğini kaydetmiştir. İki askerin hizmete kabulünün Fahreddin Paşa tarafından büyük bir başarı olarak düşünüldüğünü ifade eden Binbaşı Hüseyin Bey, bu askerlerin daha sonradan büyük bir hakarete maruz kalmaları ve bunun sonucunda bir ay bile dayanamayarak görevlerinden ayrıldıkları zaman, Fahreddin Paşa'nın nasıl yanlış bir yol tuttuğunu anladığını da ifade etmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, bu Afgan muamelesinin dost ve düşmana karşı Türkiye için pek haysiyet kırıcı ve

⁵⁷ BCA, A.g.b.

çok çirkin bir görüntü verdiğini de kaydetmiştir. Binbaşı, Elçiliğin bu şekilde siyasi bir başarısızlığa uğradığını da tespit etmiştir. Diğer taraftan Binbaşı Hüseyin Bey, elçiliğin Afgan casuslarıyla çevrili olduğunu ve bu casuslar vasıtasıyla Afganlıların elçilikte cereyan eden olaylardan haberdar olduklarını da ifade etmiştir. Bununla beraber Binbaşı, Türk Elçiliğinin imajını bozacak diğer bir olayın da haberini vermiştir. Bu olay Elçilik Kâtibi Münir Bey ile bir diğer yetkili Türk Ateşemiliteri Şerif Bey arasında geçmiş ve Fahreddin Paşa'nın müdahalesiyle daha da büyümüştür⁵⁸.

Binbaşı Hüseyin Bey'e göre Elçilik Başkâtibi Münir Bey, Ateşemiliter Şerif Bey'den daha yüksek bir mevkide muameleye muhatap kılınmıştır. Bu durum ikisi arasında bir sürtüşmeye sebep olmuştur. Ateşemiliter Şerif Bey şahsının şeref ve haysiyetini muhafaza etmek istediğinden çekingen bir tutum takınmıştır. Bu durum pek çok dedikoduya neden olmuştur. Bununla beraber Fahreddin Paşa da Şerif Bey'e karşı şiddetli bir tutum sergilemiştir. Nitekim Fahreddin Paşa Şerif Bey'e hizmeti için asker vermemiştir. Bununla beraber Fahreddin Paşa'nın ona kadınların yanında hakaret etmek suretiyle başlayan haksız muameleleri ve onu resmi ziyaret ve ziyafetlere çağdırmamak gibi tutumu Şerif Bey'in gücenmesine neden olmuştur. Bütün bunlardan sonra Şerif Bey'in elçiliğin bilgisi dışında Afganistan'dan ayrılışı burada kötü bir izlenim bırakmıştır. Gayet tabi, bu durum yabancıların bile dikkatlerini çekerek elçilik için istenilmeyen bir görüntü meydana getirmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey'e göre Fahreddin Paşa'nın bu eylemleri hem Şerif Bey'in kaybedilmesine hem de Kâbil'de ona tabi olan birkaç Türk'ü de olumsuz yönde etkilemesine sebep olmuştur⁵⁹.

Binbaşı Hüseyin Bey, elçilik hakkındaki tespitlerine Afganistan Emiri Amanullah Han'ın eğitmeni olan Miralay Mahmut Sami Bey ile Emir'e yakın olan Sabık İstanbul Polis Müdürü firari Bedri Bey'den de bahsederek devam etmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey'in raporundan anlaşıldığı kadarıyla bahsi geçen Miralay Mahmut Sami Bey bir Osmanlı paşası olmakla beraber Birinci Dünya Savaşı sonunda Afganistan'a iltica edip, Emir Amanullah Han'ın eğitmeni olmuştur. Yine sabık İstanbul Polis Müdürü firari Bedri Bey de Türkiye'den Afganistan'a iltica

⁵⁸ BCA, a.g.b.

⁵⁹ BCA, 500, 8281, 55342-1-9.

etmiştir. Binbaşı, bu şahısları Emir'e nüfuz edebilen iki Türk olarak kaydetmekle beraber onların da Fahreddin Paşa tarafından gücendirilmiş olduğunu ifade ederek böylece bu iki şahsın nüfuzlarından istifade fırsatının da kalmadığının altını çizmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, Miralay Mahmut Sami Bey hakkında daha ayrıntılı bilgiler de vermiştir. Binbaşı, bu ayrıntılı bilgilere Afganistan'dan ayrılacağı gece, Mahmut Sami Bey'in Fahreddin Paşa'nın Celalabatt'a bulunmasından istifade edip, kendisine gelerek yaptıkları bir sohbet esnasında vakıf olmuştur. Binbaşı, bu sohbette Miralay Mahmut Sami Bey'in, gerek merhum Cemal Paşa zamanındaki Türklerin, gerekse şimdiki Türklerin, onu Emir Amanullah Han nezdinde elde ettiği konumdan uzaklaştırmak istediklerini ifade ettiğini, buna karşı Miralayın ise kendisini savunmak zorunda kaldığını söylediğini kaydetmiştir. Miralay Mahmut Sami Bey'in bu ifadesi Binbaşı nazarında bir itiraftır. Binbaşı Hüseyin Bey'e göre Mahmut Sami Bey, bu suretle Türkler aleyhinde çalıştığını zımnen itiraf etmiştir. Sohbetin devamında Mahmut Sami Bey, Türklere muhabbetle yardım ettiğini ama aynı zamanda Afganistan Emiri Amanullah Hanı da bir Türk muhibbi olarak yetiştirdiğini ve özellikle bu amaca yönelik Emir'e Türkçe bile öğrettiğini söylemiştir. Raporda sohbetin burada sonlandığı anlaşılıyorken, Binbaşı Hüseyin Bey, Mahmut Sami Bey'in tam bir İngiliz adamı olduğunu, İngilizlerden birçok ödeme aldığı konusunda söylentilerin olduğunu kaydetmiştir. Binbaşıya göre Mahmut Sami Bey'i Türkiye'nin adamı yapmak çok zordur. Fakat Binbaşı Hüseyin Bey, Mahmut Sami Bey'e iyi bir muamelede bulunulursa ve ona biraz da ödeme yapılırsa tekrar Türkiye tarafına çekmenin imkân dâhilinde olduğunu düşünmektedir. Binbaşı, eğer bu mümkün olursa en azından elçilik güçlendirilmiş olur diye de görüşünü ifade etmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, raporun bu bölümde kısa bir tespitte de bulunmuştur. Ona göre elçilik resmi ve özel ilişkilerinde içte ve dışta hiç kimseyi memnun edememiş ve takip ettiği siyaset ile de Emir'in teveccühünü kazanamamıştır⁶⁰.

Yabancı Elçilikler ile olan ilişkiler

Binbaşı Hüseyin Bey, Ruslar ile olan ilişkilerin başlangıçta çok samimi olduğunu ifade etmiştir. Bu cümleden olmak üzere Binbaşı

⁶⁰ BCA, A.g.b.

Hüseyin Bey, Rusların Türklerin nüfuzundan istifade ederek Afganistan'a hâkim olacaklarını zannettiklerini, bununla beraber halkın Türklere olan muhabbetini kullanarak halkı kendi yanlarına çekmeye çalıştıklarını kaydetmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, yukarıda pek çok tespitle anlattığı, elçiliğin siyasi başarısızlıklarına rağmen Rusların yine de Türklere uzaklaşmadığını kaydetmiş, bir de zaten Rusların Afgan Hükümeti ile bağınyı kaybettiğini ilave etmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, Rusların Afgan halkına yönelik ters fikirlerini (Bolşevikliği) telkin için Rus-Türk dostluğunun faydalı olduğunu düşündüklerini de kaydetmiştir. Fakat Binbaşı Hüseyin Bey, ilk dönemlerde bu şekilde olumlu bir havada devam eden Rus ilgisinin Fahreddin Paşa'nın Enverciler⁶¹ ile olan ilişkisinin ortaya çıkması nedeniyle var olan bu ilgiye olumsuz bir etki yaptığını ve meydana gelen bu olumsuz etkinin hiçbir suretle gizlenemediğini de kaydetmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, Fahreddin Paşa'nın İtalyan, İran Büyükelçileri ve özellikle de Fransız Büyükelçisi ile olan ilişkilerinin son derece samimi olduğunun bilgisini de vermiştir⁶².

Binbaşı Hüseyin Bey raporun bu kısmında özellikle İngilizler ile olan ilişkiler hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, İngilizler ile hiçbir şekilde ilişki olmadığı bilgisini verdikten sonra İngilizlerin Fahreddin Paşa ile ilk temas için birçok fırsatı değerlendirdiklerini hatta Afgan Hariciye Nezareti'nin de bu ilk teması arzu ettiğini fakat özellikle Paşa'nın şahsi düşmanlığının buna engel olduğu duyumunu aldığını söylemiştir. Paşa, İngilizlerin bölgede sağlamış oldukları maddi hâkimiyet ile her yerde olduğu gibi burada da etkili olduklarını ve soğukkanlı bir şekilde çalışmalarını sürdürdüklerini ifade etmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, Afganlıların İngilizlere karşı tutumlarından da bahsederek Afganlılar içindeki muhalif kesimin genel olarak büyük memurların İngilizlerden nakit para aldıklarını iddia ettiklerini kaydetmiştir. Ayrıca Binbaşı Hüseyin Bey, yukarıda bahsi

⁶¹ Binbaşı Hüseyin Bey, raporunda "Enverciler" ifadesi ile neyi veya kimleri kastettiğine ilişkin herhangi bir bilgi vermemekle beraber muhtemelen kastettiği düşünce onların İttihat ve Terakki Partisi taraftarları olduklarıdır. Binbaşı Hüseyin Bey'in aynen ifadesi şu şekildedir: "Bizzat Paşanın Enverciler ile vaki olan teması bu ilişkiye pek büyük tesir yapmıştır. Olan bu tesir hiçbir suretle izale edilemiyor. Fransız temsilcisi ve bilhassa İtalyan ve İran sefirleri ile ilişkisi pek samimidir." BCA, 500, 8281, 55342-1-9.

⁶² BCA, a.g.b.

geçen Türkiye’den gönderilen askerlerin hizmete alınmaması konusunun da İngilizlerin muhalefetinden kaynaklandığını daha düşük memurların ağızlarından kaçırıldıkları sözlerinden anladığını da kaydetmiştir. Binbaşı, Afganlılar ile girmiş olduğu diyaloglarda ve tartışmalarda edinmiş olduğu kanaatine göre İngilizlerin Afganlıları Türklerden uzaklaştırmak için verdikleri sözleri ve yaptıkları propagandaları aşağıda verilecek olan maddelerde özetlemiştir⁶³.

1. Emir’e hilafetin sözü veya onun halife olmak arzusu
2. Türk İnkılabının⁶⁴ Afganistan’da ve genel olarak doğuda yapmış olduğu olumlu etki nedeniyle Emir’in tahtının tehlikeye düşmesi
3. Yerli Türk ahalisinin Türkler vasıtasıyla uyandırılması ve bunun gelecek için büyük bir tehlike teşkil edeceği
4. Rus-Türk dostluğundan meydana gelen Bolşeviklik tehlikesi

Buhara’nın Afganistan’a İlhakı

Binbaşı Hüseyin Bey, vermiş olduğu maddelere ilişkin her bir maddeyi açıklayan uzun bir değerlendirme yapmıştır. Nitekim Binbaşı Hüseyin Bey, birinci madde kapsamında vermiş olduğu bilgi hakkında memleketin içine düştüğü yenilgi anlarında hilafetin veraset meselesi şeklini aldığı bilgisini verdikten sonra Afgan Emir’inin Türklerin içine düştüğü durumun ne kadar zor olduğunu fark ederek ve Türklerin zayıflığından yararlanarak hilafete göz dikmesinin doğru olabileceğini ifade etmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, bu meselenin Afganistan ve Hindistan gazetelerinde gerçekleşen tartışmalarda ve özellikle de Emir’in ilk mülakatında hilafet davasında olmadığını ima etmesinin bunu teyit ettiğini bilgisini de vermiştir⁶⁵.

Binbaşı Hüseyin Bey, ikinci maddeye ilişkin görüşünde Türk milli inkılabının⁶⁶ doğuda çok geniş bir şekilde anlaşıldığını ve özellikle Türkler arasında fevkalade iyi bir tesir bıraktığını ifade etmiştir. Binbaşı, dünyayı hayretler içinde bırakan son büyük zaferin⁶⁷ ise doğu

⁶³ BCA, 500, 8281, 55342–1–10.

⁶⁴ Binbaşı Hüseyin Bey, ilginç bir şekilde 1 Kasım 1922’de Saltanatın kaldırılması olayını tanımlarken “Türk İnkılabı ve Türk Milli İnkılabı” kavramlarını kullanmıştır. BCA, A.g.b. Metinde geçen “Türk İnkılabı ve Türk Milli İnkılabı” kavramlarının Osmanlı Türkçesi için bkz: Ek: 3.

⁶⁵ BCA, A.g.b.

⁶⁶ Saltanatın kaldırılması

⁶⁷ Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile Yunanlıların Anadolu’dan atılması

toplumlarında Türklere karşı derin bir saygıyı uyandırdığı, Türk'ün kendinde bulunan iman ile her işin üstesinden gelir kanaatini ortaya çıkardığını ve Türk'ün eskide kalmış anlayışlara karşı mücadelesiyle özellikle istibdada ve saltanata karşı üstün gelerek yüksek amaçlara ulaşmada bir inkılap gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey işte bu sebeplerden dolayı Afganistan'ı şiddetli bir istibdat ile idare eden Emir'in Türklerden uzak durmasına neden olduğunu ifade etmiş, bu duruma teyit olarak da özellikle memurların elçiliğe mensup Türklerle temastan men edilmesini ve elçiliğin casuslarla takip edilmesini göstermiştir ⁶⁸.

Binbaşı Hüseyin Bey, üçüncü maddeye ilişkin olarak ise Afganistan'ın büyük bir kısmının Türk olduğunu ifade etmiş ve Türk bölgeleri hakkında bilgiler vermiştir. Binbaşı, bu bölgeleri Herat'tan başlayarak doğuya ve güneyden Gazne'ye kadar ve buradan da kuzeye Amu Derya'ya kadar adı geçen hattın kuzeyindeki kısımlar olarak tarif etmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey burada yaşayan Türkleri Cengiz Türkleri ⁶⁹ olarak adlandırmış ve nüfuslarının 10.000 kişi olduğunu kaydetmiştir. Binbaşı, bu bilgileri verdikten sonra kendisini de kastederek Türklerin Afganistan'da ve işin başında bulunmasından yerli Türklerin düşüncelerini değiştirebileceğinden korkulduğu tespitini yapmıştır. Binbaşı, bu tespitlerine bir dayanak olarak Afganistan'da okullarda Türkçe dil derslerinin azaltıldığını, Türk öğretmenlerden uzak durulduğunu ve buradaki Türklere yapılan zulme bizzat şahit olduğu bilgilerini vererek Türklerden ne derecede korkulduğunu ifade etmiştir ⁷⁰.

Dördüncü maddeye ilişkin ise Binbaşı Hüseyin Bey, bir önceki maddede açıklandığı gibi Afgan halkının Türkleri çok sevdiğini ve özellikle son zaferden sonra Türklerin halk nazarında yüksek bir saygınlık kazandığını ifade etmiştir. Bununla birlikte Binbaşı, Türklere karşı duyulan bu saygı nedeniyle var olan Türk-Rus dostluğunun Ruslara bir mevki kazandırabileceğini ve onlara yönelik bir ilginin de oluşabileceği tespitinde bulunmuş, Rusların bu durumdan istifade ederek kendi arzalı fikirlerini (Bolşeviklik) Afganistan'da yayabileceklerini de ifade etmiştir. Binbaşı bu tespitine ilaveten,

⁶⁸ BCA, A.g.b.

⁶⁹ Çin Türkleri

⁷⁰ BCA, A.g.b.

muhtemelen İngilizlerin bu durumu bir propaganda aracına dönüştürdüklerini ve Afganlıları Türklerden uzaklaştırmayı amaçladıklarını da belirtmiştir⁷¹.

Beşinci madde hakkında Binbaşı Hüseyin Bey, Buhara'yı ele geçirmek amacının Afganlılarda oldukça kuvvetli bir fikir olduğunu ifade ettikten sonra bu fikrin şüphesiz İngilizler tarafından desteklendiğini kaydetmiştir. Binbaşı, tespitlerine devamla Türk düşmanlarının Türklerin büyük bir Türk İmparatorluğu kurmak peşinde koştuklarını her yerde yaydıklarını söyleyerek imkânı olmayan böyle boş bir fikir yüzünden Türkiye ile Afganistan'ın karşı karşıya gelebileceğini de ifade etmiştir. Bu bilgilerden sonra Binbaşı, Afganistan'ın kendi içindeki Türkleri kontrol etmek ve Afganistan dışındaki Türkleri ise tazyik etmekle Türkiye'den uzaklaşmasına neden olmaz mı? diye sorarak, bu şartlara göre Afganistan'ı Türk siyasetinin içerisinde bulundurmanın çok zor olacağını vurgulamıştır⁷².

Bu maddelere ilaveten Binbaşı Hüseyin Bey, bir de Türk-Afganistan ilişkilerinde Ankara'daki Afgan Elçisinin çok büyük bir etkisinin olduğunu işittiğini ve Elçinin verdiği raporların tamamen Türkiye aleyhinde olduğunu ve bu raporlarda Elçiye göre Türklerin çöküşünün sırf dinsizlikten ileri geldiğini rapor ettiğini kaydetmiştir⁷³.

Afganistan'ın Sosyal, Siyasi ve Askeri Durumu

Binbaşı Hüseyin Bey, Afganistan'ın devlet yapısına ilişkin değerlendirmelerini buranın toplumsal bir özelliği olan aşiret yapısından hareketle ortaya koymuştur. Zira ona göre henüz bir aşiret hayatı yaşayan Afganistan bu haliyle bilinen anlamda bir devlet hayatına yeni yeni adım atmaktadır. Bu anlamda Emir, memleketin ilerlemesi konusunda son derece istekli olup, eğitime çok önem vermektedir. Emir, taassuba karşı mücadele ettiğinden halk kendisini hiç sevmemektedir. Özellikle İngiliz taraftarlığı ile itham edilmektedir. Binbaşı Hüseyin Bey, bu durumda olan Emir'in öldürüleceği haberini pek çok defa işittiğini de kaydetmiştir. Bununla beraber Binbaşı, Afganistan'da fiyat artışlarının çok olduğunu, böylece Afganlıların çok fakir olduğu tespitini de yapmış, Afganistan'da eğitimin ve sanayinin

⁷¹ BCA, 500, 8281, 55342-1-11.

⁷² BCA, A.g.b.

⁷³ BCA, A.g.b.

çok geride olduğunu ifade ederek, eğitim konusunda okulların yeni açıldığını, bu kapsamda 70 kadar öğrencinin ordugâha götürüldüğünü ve ayrıca Kabil’de 100 küsur küçük öğrencinin de bu sene getirilen Fransız öğretmenlerin nezaretine bırakıldığını kaydetmiştir. Binbaşı, çok büyük bir taassuba rağmen açılmış bir kız okulundan bahisle öğrencilerinin Türk çarşaflarıyla⁷⁴ eğitime başlamasını Afganistan’da çağdaş devrin açıldığını hissettirdiğini ifade etmiş, ayrıca Herat ve diğer merkezlerde yeni açılan okullarda İngiliz eğitiminden geçmiş Hint öğretmenlerinin bozuk dilleri ile eğitim vermekte olduklarını da kaydetmiştir⁷⁵.

Binbaşı Hüseyin Bey, eğitim konusunda bu gözlemlerini ifade ettikten sonra Afganistan’a ait diğer birçok konuda gözlemlerini raporunda vermeye gayret etmiştir. Nitekim Binbaşı, Afganistan’ın ihtiyaçlarını karşılayacak resmi ve özel cemiyetlerden mahrum olduğunu ifade etmiş, bunula birlikte Kâbil’den bahisle burada mevcut fabrikalarda her şeyin üretildiğini fakat bu üretimin de Kabil’in ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadığını ve bu fabrikalardan sadece memurların ve askerlerin yararlandığını kaydetmiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, raporuna yine Kabil hakkındaki gözlemlerine devam ederek, Kâbil’den başka hiçbir yerde ne doktor ve ne de hastane olmadığını ifade etmiştir. Ona göre Afganlıların görgü kuralları Araplarla aynıdır. Ahlaksızlığın türlü çeşidi vardır. Memurlar şapka giyer ve halk bu duruma son derece karşıdır. Böylece halk ile memur kesim arasında büyük bir uçurum olduğu hissedilmektedir. Binbaşı Hüseyin Bey, Ulema sınıfının durumundan da bahsederek bu sınıfın Emir Habibullah Han zamanında tasfiye edildiğinden yüksek rütbede âlimlerin olmadığını, Afganlıların hassas oldukları konuların namaz ve kadın olduğunu⁷⁶ namaz kılanın kusurlarının pek az görüldüğünü de ifade eden Binbaşı, bu noktada Afganlıların Türkleri namaz kılmadıkları için de tekfir ettiklerini kaydetmiştir. Ayrıca Binbaşı, Afganlılarda riyanın, yalanın ve yaltaklanmak fiillerinin en küçüğünde bile

⁷⁴ Binbaşı Hüseyin Bey, “Türk çarşaflarıyla” ifadesi hakkında herhangi bir açıklama getirmemiştir. Tahminen bu ifade ile anlatılmak istenen bu zamandaki Türk kadının giyim tarzıdır.

⁷⁵ BCA, A.g.b.

⁷⁶ BCA, A.g.b.

gözlemlenebileceğini ve onların paraya oldukça düşkün olduklarının da altını çizmiştir ⁷⁷.

Binbaşı Hüseyin Bey, Afganistan'ın en önemli ihraç ürünlerinin sabun ve yün olduğunu kaydetmiş olup, arazisinin dağlık olması nedeniyle ziraatın çok az olduğunu, yalnız Türkistan Afganı'nın fevkalade verimli olup, ahalsinin ziraatla ve deri ticaretiyle meşgul olduğunu kaydetmiştir. Binbaşı, Afganistan'da telgraf hattının olmadığını yalnız Peşaver'den Mezar-ı Şerif'e kadar bir telefon hattının olduğunu, bu hattın da İngilizlerin Afgan-Rus sınırından bilgi alabilmeleri için kurulduğu bilgisini vermiştir. Ayrıca Binbaşı, Afganistan'ın yol durumu hakkında bilgi vererek Peşaver'den Kabil'e kadar bir şose yolun mevcut olduğunu diğer yolların ise dağlık araziden geçtiği bilgisini vermiştir ⁷⁸.

Binbaşı Hüseyin Bey, yukarıdaki bilgileri verdikten sonra Afganistan'ın askeri gücü hakkında da önemli tespitlerde bulunmuştur. Binbaşı, İngilizlerin Hindistan'a karşı olan Afgan tehlikesini tamamen ortadan kaldırdıklarını ve onların sınır hattının ileri mevziini teşkil eden Hayber Geçidi gibi daha pek çok geçitleri ele geçirdiklerini ve bu geçitlere sahip Vezirler kabilesini tasfiye ettikleri bilgisini vermiştir. Binbaşı, yine önemli bir yer olan Süleyman Dağları'nın ele geçirilmesiyle de İngilizlerin artık, Hindistan'ın batı sınırlarını savunma açısından daha güçlü bir hale getirdiklerini kaydetmiş ve Afganistan'ın istifa ettiği en cesur kabilelerin bile İngilizlerin eline geçtiğini kaydetmiştir. Ayrıca bu döneme kadar Afganlılar, İngilizleri sınır hattında kabileler ile tehdit ederek kendi menfaatlerini temin ederlerken şimdi ise bu imkânları elden gitmiş ve Afganlıların savunması tamamen felç olmuştur diye bilgi veren Binbaşı Hüseyin Bey, geriye kalan ahalinin ise askeri güçlerinin sınırlı olduğunu vurgulamıştır. Binbaşı, bu şartlarda Afganlılar için en büyük tehlikenin Rusya olduğunu ifade etmekle beraber hiçbir askeri gücü olmayan Afganlıların yukarıda bahsi geçen sebeplerden dolayı muhtemel bir Rus tehdidi karşısında mecburen İngiliz siyasetini tercih edecekleri öngörüsünde bulunmuştur ⁷⁹.

⁷⁷ BCA, 500, 8281, 55342-1-12.

⁷⁸ BCA, A.g.b.

⁷⁹ BCA, A.g.b.

Binbaşı Hüseyin Bey, raporuna Türk-Afganistan ilişkileri hakkında bir değerlendirme yaparak devam etmiştir. Binbaşı, büyük zaferimizin Afganistan'da uzun bir zaman pek az bir ilgi ile haber olarak yayınlandığını ifade ederek, Hindistan'da olduğu gibi hiçbir tezahüratta bulunulmadığı bilgisini vermiş, Türk zaferi dolayısıyla Hindistan hükümetinin geç de olsa camilerde bir zafer duası okuttuğunu, Afgan Emirî'nin de bu seviyede bir kutlama yaptığını ve bir gece sarayda ziyafet vererek yetindiğini kaydetmiştir. Binbaşı vermiş olduğu bu bilgiden sonra, Afganistan hükümetinin Türk zaferini din kardeşi sıfatıyla sadece bu şekilde karşıladığını, bunun ise pek de bu işten memnun kalmadıkları anlamına geldiği hakkında kendi yorumunu yapmıştır. Binbaşı Hüseyin Bey, yorumlarına devam ederek konuyu Türkiye-Afganistan arasında akdedilen antlaşmaya getirmiş, bu antlaşmanın Türkiye'nin değil, Afganistan'ın menfaatlerine hizmet ettiğini savunmuştur. Konu hakkında görüşlerine devam eden Binbaşı, Türklerin bu antlaşmanın ortaya çıkardığı mağlubiyet altında ezildiğini, bu nedenle de Türk yetkililerin İngilizlerin Türklere karşı olumsuz bir politika üretmesi veya Türklere karşı muhtemel bir savaşa girmesi halinde Afganistan'ın desteğini sağlamak üzere antlaşma kapsamında bir güvence vermesini ve bu güvencenin ilgili antlaşmada imza altına alınmasını talep ettiklerini; fakat bu isteğin İngilizlerin menfaatlerine ters düştüğü için Afganlılar tarafından kabul edilmediğini ve Afganlıların bu imzayı atmadıklarını belirtmiştir. Binbaşı, Afganistan'da görev yapmış biri olarak buranın iç siyasetine vakıf olmuş Fahreddin Paşa'nın özellikle de Başkomutanlık Meydan Muharebesi Zaferinden sonra bu antlaşmayı imza etmemesi gerektiği hakkında görüşünü de ifade etmiştir.⁸⁰ Binbaşı Hüseyin Bey, bu fikirlerinin haklılığı konusunda da bazı açıklamalarda bulunmuş, Afganlıların aciz olduğunu, parası, kuvveti olmayan ve kendi sınırına dahi egemen olamayan ve özellikle İngiliz dostluğu ile ancak hayatını muhafaza eden bir memleket bizim için ne şekilde faydalı olabilir? diye sorduktan sonra bu antlaşma ile

⁸⁰ Bu antlaşmanın 1 Mart 1921 Türk-Afgan Dostluk Antlaşması olduğu düşünülmektedir. Fakat Binbaşının bu antlaşma ile ilgili olarak Fahreddin Paşa'yı eleştirmenin altındaki nedenin muhtemelen bahsi geçen antlaşma ile ilgili ek protokollerin imzası konusudur. Çünkü 30 Ağustos 1922 Başkomutanlık Meydan Muharebesi Zaferi'nden sonra Türkiye ile Afganistan arasında herhangi bir yeni antlaşma imzalanmadığını bilinmektedir.

İngiliz-Rus mücadelesinde doğal olarak Afganistan'ın maruz kalacağı bir Rus nüfuzuna karşı İngiliz tarafını tutmamız gerekeceğini ifade ederek, antlaşmanın bizim için ne kadar sakıncalı olduğunu belirtmiştir⁸¹.

Binbaşı Hüseyin Bey, muhtemelen yukarıda ifade ettiği fikirlerine bir destek olması için konuyu Afgan ordusuna getirmiş, Afganistan'da çağın gerektirdiği şekilde bir ordunun olmadığını ifade etmiştir. Bu anlamda Binbaşı Hüseyin Bey, Afgan ordusunu, verilen maaştan sadece kendi yeme içme ihtiyaçlarını karşılayan, giydikleri elbise itibariyle asker olarak görünen fakat aslında askeri talim ve terbiyeden yoksun bir insanlar topluluğu olarak tanımlamıştır. Ayrıca ordunun talimlerinin talimhane meydanlarında resmigeçit ve sokak aralarında gösterilerden ibaret olduğunu kaydeden Binbaşı, bu askerlerin de bütçe imkânsızlıkları nedeniyle terhis edildiği bilgisini vermiştir. Bu nedenle Binbaşı Hüseyin Bey, ordunun olması gereken askeri personelden mahrum kaldığını ve yalnız son teşkilatlanmada beş fırka (tümen) ve iki müstakil liva (tugay) tespit ettiğini kaydetmekle beraber bu teşkilatlanmanın da kâğıt üzerinde olduğunu söylemiştir. Binbaşı Hüseyin Bey, aldığı bilgiye göre orduda fırka başına iki bin asker düştüğünü, bu haliyle toplam kuvvetin 60.000'i bulmadığını tespit etmiş, bu askerlerin de İngiliz martini tüfeklerle donatılmış olduğunu diğer taraftan ordu da gayet ağır ve hareket kabiliyeti olmayan adi ateşli topların kalelerde ve çatılar altında arızalı bir halde bulduklarını kaydetmiştir. Ayrıca Binbaşı, bahsi geçen topların Kâbil fabrikasında yaptırıldığı bilgisini vermiştir. Binbaşı, Afganlılardan aldığı bilgiye göre İngilizler tarafından yapılan bu fabrikanın Hindistan'a giden yollar üzerinde bulunan önemli bir şehirde, Kâbil'de kurulmasının nedenin bu bölgede İngilizlerin zararlı bir askeri faaliyeti olduğunu da ifade etmiştir⁸².

Binbaşı Hüseyin Bey, önceden Türk ordusunda iken ihraç edilip, sonradan Afganistan'a iltica etmiş ve şimdi yüksek bir mevki sahibi olan Miralay Mahmut Sami Bey'den bahsederek, onun eğitimine terk edilmiş yüzlerce öğrenciye sahip bir harbiye okulunun olduğunu, bu okuldan yetişen subayların gayet intizamlı görüldüğünü fakat bunların çoğunun askeri stratejileri ve fikirleri kazanamadıklarını ifade etmiştir.

⁸¹ BCA, A.g.b.

⁸² BCA, 500, 8281, 55342-1-13.

Miralay Mahmut Sami Bey'in ahlaksız bir eğitmen olduğunu ifade eden Binbaşı, bu yüzden onun refakatinde yetişen subayların da özgüvenlerinin eksik olduğunu, bununla birlikte önceki Emir Habibullah Han döneminde askerliğe son derece önem verildiğini fakat şimdiki Emir'in orduya kesinlikle önem vermediğini, zaten Emir'in de askerliği hiç sevmediği yönünde duyular aldığını söyleyerek, gerçekten de ordunun düzenleme ve ıslahı için hiçbir teşebbüsün de yapılmadığını ifade etmiş, bahsi geçen duyularını da bu şekilde temellendirmiştir. Bu tespitlerine ilaveten Binbaşı, temelde İngiliz-Afgan ilişkileri nedeniyle Afganistan'ın askeri gelenekleri baskın olan bir devlet olmaktan da uzak kaldığı yorumunu yapmıştır⁸³.

Hareket Şekli

Binbaşı Hüseyin Bey, bu başlık altında Afganlılara yaklaşımda dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsetmiştir. Binbaşı, Afganlıların gururlu olduğunu ve onların şeref ve haysiyetlerine dikkat ettiklerini, bu şekilde davranan her memurun vazifesinde kolaylıkla yükselebildiğini ifade etmiş, bununla birlikte çok cahil olduklarını, bundan dolayı da cahilliğin vermiş olduğu gurur ile doğruyu göremediklerini ve kendilerine yardım etmek isteyenleri de zor kabul ettikleri tespitini yapmıştır. Ayrıca Binbaşı, Afganlıların cebir ve tahakkümden son derece etkilendiklerini, bundan dolayı onlara yaklaşımda son derece ihtiyatlı davranmak gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Binbaşı, Afganlıların dindar ve muhafazakâr olanları çok sevdiklerini kaydetmiş, ayrıca Afganlıların muhataplarına karşı çok samimi davrandıklarını fakat bu samimiyetlerine aldanmamanın gerektiğini de vurgulamıştır. Bu tespitlerine ilaveten Afganlıların paraya son derece düşkün olduklarını söyleyen Binbaşı, bu konuda fedakârlıktan çekinilmemesi gerektiğini de ifade ederek maalesef elçiliğin bu konuya dikkat etmediğini de belirtmiştir⁸⁴.

Bütün bu tespitlerden sonra Binbaşı Hüseyin Bey, Afganistan'a memur ve subay götürüp bir yardımda bulunmak fikrinin doğru olmadığını kaydetmiştir. Binbaşı mevkilerinin Türkler tarafından alınacağını zanneden memurların Türklerin icra ettiği her işe engel

⁸³ BCA, A.g.b.

⁸⁴ BCA, A.g.b.

olduklarını ve böylece birçok Türk'ün bu tutumdan dolayı bir iş göremeden geri dönmek zorunda kaldıkları tespitini yapmıştır. Binbaşı, bu tespiti devamlı zaten İngiliz ve Rusların da Türklerin Afganistan'da bulunmasına razı olmayacaklarını buna binaen yapılacak en doğru hareketin Afganistan'dan Türkiye'ye öğrenci getirmek olduğunu tavsiye etmiştir⁸⁵.

Binbaşı Hüseyin Bey, raporunun "Sonuç" bölümünde yukarıda vermiş olduğu bilgilere istinaden Afganistan'ın Türkiye'ye karşı gayri müsait durumu karşısında elçiliğin tarz ve hareketleriyle zaten sağlam olmayan konumunun kötü bir şekilde sarsıldığı sonucuna varmıştır. Binbaşı, yapmış olduğu izahatlara göre Afganistan'ın şimdilik doğuda Türk siyasetine hizmet veya başlı başına bir etken olamayacağını ortaya çıktığını ifade ettikten sonra eğer dost olarak görülen Afganistan doğu siyasetinin kuvvetli bir şekilde temsil ediyorsa buranın Türkiye için Hindistan ve Türkistan politikaları açısından güzel bir merkez olabileceğini ifade etmiştir. Binbaşı, buna binaen Afganistan değil de buradaki yardım kuruluşları dikkate alınarak bu kuruluşlara en donanımlı Türk memurları tayin ederek Afganistan'da bulundurulacak olunursa büyük faydalar elde edileceğinden şüphe etmediğini kaydetmiştir⁸⁶.

Sonuç

Binbaşı Hüseyin Bey'in raporunu değerlendirdiğimizde; raporun Fahreddin Paşa'nın 12 Mart 1922'de Kâbil elçisi olup, 29 Haziran 1922'de Kabil'de Afganistan Emiri Amanullah Han'a güven mektubunu sunduktan sonra kaleme alındığı düşünülmektedir. Nitekim raporda Ankara'dan gönderilen askeri heyetin karşılanması esnasında Fahreddin Paşa ve Emir Amanullah Han arasında geçen diyaloglarda Emir Amanullah Han'ın Fahreddin Paşa'ya hitaben "hilafette gözüm yoktur" hitabı bu düşünceyi güçlendirmektedir. Zira bu dönemde 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasından sonra Halifelik kurumunun zayıfladığı ve Emir Amanullah Han'ın İngilizlerin teşviki ile bu makama talip olduğu yönünde çıkan dedikodular hâkimdi.⁸⁷ Böylece raporun Fahreddin Paşa'nın Kâbil'e geldikten yaklaşık beş ay sonra yazıldığını

⁸⁵ BCA, A.g.b.

⁸⁶ BCA, 500, 8281, 55342-1-14.

⁸⁷ Dedikodular için bakınız: Şimşir, Atatürk ve..., s.120.

söylemek yanlış olmasa gerekir. Zira raporun Binbaşı Hüseyin Bey tarafından Hariciye Vekâletine gönderildiği tarih 27 Haziran 1923 olup, onun görev süresi ise raporda belirtildiği gibi 8 aydır. Bütün bu veriler, bize raporun 1922 Kasım-1923 Haziran arası dönemde yaşanan olaylardan hareketle yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Binbaşı Hüseyin Bey, raporun ilk sayfasından itibaren Fahreddin Paşa'yı eleştirel bir yaklaşım içinde olmuştur. Binbaşı, Elçi Fahreddin Paşa'nın Afgan Emiri Amanullah Han'a karşı sert bir tavırla yaklaştığını ve bu durumun da işleri daha da kötü hale getirdiğini dile getirmeye çalışmıştır. Binbaşı, bu konuda haklı olmakla beraber, Afganistan'daki nazik durum sebebiyle asker kökenli bir elçi olan Fahreddin Paşa'nın süreç içinde daha sonuç alıcı bir tutumu benimsemesine yol açtığını söyleyebiliriz. Nitekim Binbaşının da tespit ettiği gibi Afganistan'da güçlü bir İngiliz nüfuzu vardı. Bu İngiliz nüfuzu Türk yetkililerin işini zorlaştırmaktaydı. Raporunda da bahsedildiği üzere Ankara'dan gelen iki askerin bile Afgan Emiri tarafından aylar sonra görevlendirildiği ve daha sonra bu iki askerin kendilerine karşı yapılan hakaretler sonucu görevlerinden ayrılmışlardır. Bu durum, asker kökenli olan ve görevi de yukarıda da ifade edildiği üzere bir nevi Afganistan'da İngiliz destekli oluşumları tespit edip İngilizlerin nüfuzunu kırmak olan Fahreddin Paşa'da gergin bir yapı husule getirmiştir diyebiliriz. Zira bu dönemde Afgan Emiri Amanullah Han'ın 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın kaldırılmasından sonra İngilizlerin de teşviki ile zayıflayan Halifelik kurumuna yönelik kendisini alternatif olarak gördüğü dedikodularını Fahreddin Paşa'nın da duymaması mümkün değildi. Nitekim Ankara'dan gelen askeri heyeti takdim ederken Fahreddin Paşa ve Emir Amanullah Han arasında geçen diyalog da bunu teyit etmektedir.⁸⁸

Binbaşı Hüseyin Bey, Elçi Fahreddin Paşa'yı bir başka konu hakkında eleştiriye tabi tutarken çok ilginç bilgiler de vermiştir. Binbaşı, raporunda Emir Amanullah Han'a nüfuz etmiş iki firari Türk'ten de bahsetmiştir. Bunlar, Afganistan Emiri Amanullah Han'ın eğitmeni olan Miralay Mahmut Sami Bey ile Emir'e yakınlık kazanmış olan sabık İstanbul Emniyet Müdürü firari Bedri Bey'dir. Bahsi geçen iki şahıs Birinci Dünya Savaşı sonunda Afganistan'a iltica edip burada

⁸⁸ Emir'in bu merasim esnasında, Fahreddin Paşa'ya hitaben "hilafette gözüm yoktur" dediğini... BCA, 500, 8281, 55342-1-8.

kalmışlardır. Binbaşı Hüseyin Bey, bu iki şahsın Fahreddin Paşa tarafından gücendirilmiş olduğunu ve bundan dolayı da bu şahıslardan istifade edilmesinin önünün kapandığını ifade etmiştir. Binbaşı, özellikle Miralay Sami Bey'in bir İngiliz adamı olduğunu ve İngilizlerden yüklü miktarda para aldığının bilgisini vermiştir.

Binbaşı Hüseyin Bey, Fahreddin Paşa yönetimindeki elçiliğin yabancı devlet elçilikleri olan ilişkilerine de değinmiştir. Burada iki devlete dikkat çekilmiştir. Bu devletler Rusya ve İngiltere'dir. Binbaşı Hüseyin Bey, Ruslarla ilişkilerin başlangıçta iyi olduğunu tespit etmekle beraber, Rusların ilk dönemlerde Türk-Rus dostluğunu Afganistan'da Bolşeviklik fikirlerini yaymada bir araç olarak kullanmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Onun bu tespiti, Afganlıların Türklere karşı olan muhabbetleri dikkate alındığında doğru bir tespit olarak değerlendirilebilir. Fakat Rusların bu siyaseti işlerliğini korusa da ilk dönemlerdeki ivmesini kaybetmiştir. Bunun da nedenini yine Binbaşı Hüseyin Bey ilginç bir bilgi vererek açıklamıştır. Binbaşı, Fahreddin Paşa'nın Envercilerle olan ilişkisinin ortaya çıkması nedeniyle Rusların artık elçilikle olan ilişkilerinde eskisi gibi olmadıklarını kaydetmiştir. Bu son tespit Fahreddin Paşa için araştırılmaya muhtaç bir konudur.

Binbaşı Hüseyin Bey, İngiliz-Afgan ilişkileri ve Fahreddin Paşa ve İngiliz ilişkileri hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Görüldüğü kadarıyla Binbaşı Hüseyin Bey, Fahreddin Paşa'nın uyguladığı elçilik siyasetinden pek hoşnut değildir. Binbaşı, Fahreddin Paşa'nın İngilizlerle hiçbir ilişkiye girmediğini belirtmiş, bu durumu da onun İngilizlerle olan şahsi düşmanlığına bağlamıştır. Hâlbuki Fahreddin Paşa'nın Kâbil elçiliğine atandıktan sonra kendisine verilen görevlerin başında İngiliz faaliyetleri konusunda bilgi toplaması ve bu konuda hassas olunması hususu yer almıştır.⁸⁹ Buradan hareketle Binbaşı Hüseyin Bey'in Fahreddin Paşa'yı değerlendirirken ve eleştirirken bazı konuları eksik gördüğünü söylemek yanlış olmasa gerekir. Bunun dışında Binbaşının İngiliz-Afgan ilişkileri ve bu ilişkilerin Türkiye açısından meydana getirdiği olumsuzluklar konusundaki tespitleri gerçekçidir diyebiliriz. Zira Binbaşı Hüseyin Bey, Afganlıların İngilizlerden yüklü miktarda para aldıklarını bu sebepten onların İngiliz

⁸⁹ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) IV*, Ankara, 1984, s.242.

nüfuzu altına girdikleri düşüncesindedir. Bu düşüncesini de beş başlık altında detaylı bir şekilde açıklamıştır. Zaten Binbaşı Hüseyin Bey'in söz konusu raporunun önemi de bu tespitlerinden kaynaklanmaktadır.

Binbaşı Hüseyin Bey'in diğer ayrıntılı bir tespiti de Afganistan Ordusu hakkındaki görüşleridir. Binbaşı, Afgan Emiri Amanullah Han'ın ordu işlerini sevmediğini ve bundan dolayı da askerliğe önem vermediğini tespit etmiştir. Binbaşı, bu durumun İngilizlere olan bağımlılığı daha da artırdığını ve böylece git gide artan bir şekilde İngilizlerin Afganistan'da egemen olduklarını ifade etmiştir. Bu nedenle Binbaşı Hüseyin Bey raporunun sonuç bölümünde İngilizlerin nüfuzu altında olan bir Afganistan'ın Türkiye'nin bölgesel çıkarlarında kendisine dost olamayacağını altını çizmiştir. Ona göre yapılacak en iyi hareket Afganistan'da mevcut yardım kuruluşlarına en donanımlı Türk memurlarının yerleştirilip Afganistan merkez olmak üzere Türkiye'nin Hindistan ve Türkistan politikalarının buradan takip edilebilmesidir.

Binbaşı Hüseyin Bey'in bahse konu olan raporu, Kâbil elçisi Fahreddin Paşa'nın faaliyetleri çerçevesinde Türk-Afgan ilişkilerine gerçekçi bir bakış açısı getirmiştir diyebiliriz. Binbaşı Hüseyin Bey'in Fahreddin Paşa ve onun yönetimindeki elçilik hakkındaki eleştirileri kısmen haklı eleştirilerdir. Fakat rapor incelendiğinde ve dönemin şartları da göz önüne alındığında asker kökenli bir elçi diplomat olan Fahreddin Paşa'nın sonuç odaklı bir faaliyet gerçekleştirmek istediği anlaşılabilir. Nitekim Fahreddin Paşa'nın Kabil'e gittikten bir süre sonra rapordan da anladığımız üzere Afganistan'da baskın bir İngiliz nüfuzunun varlığını görmüş ve buna yönelik sert tedbirler alma yoluna girmiş olabileceğini söylemekte fayda vardır. Bu bakımdan rapordan Fahreddin Paşa'nın hem Emir Amanullah Han hem de İngilizler ile diplomatik düzeyde bir mücadeleye girdiğini söylemek yanlış olmasa gerekir.

Raporu kaleme alan Binbaşı Hüseyin Bey ise iyi bir gözlemci olarak Afganistan'ın iç durumunu siyasi, sosyal ve askeri alanlarda tetkik ederek Afganistan gerçeğini tüm açıklığı ile ortaya koymuştur diyebiliriz. Onun, Türk-Afgan ilişkileri hakkında yapmış olduğu tespitlerden hareketle ve daha sonra yaşanan tarihi süreç de dikkate alındığında, Binbaşının isabetli bir öngörü gücünün olduğunu söylemek

mümkündür. Nitekim Binbaşı, İngiliz nüfuzu altında bir ülke olarak Afganistan'ın uzun vadede Türkiye'nin bölgeye ilişkin politikalarında yararlı olamayacağını tespitini yapmıştır. Bu öngörüsü ile de haklı çıkmıştır diyebiliriz. Nitekim Türkiye, Emir Amanullah Han'ı defaatle ordusunun eksiklikleri konusunda uyarmasına rağmen, Emir Amanullah Han bu konuyu önemsememiş ve sonuçta bir darbe ile iktidarını kaybetmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, BCA, Fon: 500, 8239, 53756-11-1-18.
 BCA, Fon: 500, 8281, 55342-1-8.
 BCA, FON: 500, 8281, 55342-1-9.
 BCA, FON: 500, 8281, 55342-1-10.
 BCA, FON: 500, 8281, 55342-1-11.
 BCA, FON: 500, 8281, 55342-1-12.
 BCA, FON: 500, 8281, 55342-1-13.
 BCA, FON: 500, 8281, 55342-1-14.
 BCA, FON: 30.10.0.0. 257.731.5.

Kitap ve Makaleler

Akşin, Aptülahat Atatürk'ün Dış Politika ve Diplomasisi, Ankara 1991.
 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Ankara 2006.
 Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Ankara 1981.
 Bal, Halil, *Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri*, Afganistan Üzerine Araştırmalar, İstanbul 2002.
 Burget, Ahmad, *Yakınçağda Afganistan ve Osmanlı Devleti İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.
 Erdal, İ. "Afganistan'ın Modernleşme Süreci ve Dış Politikasında Türkiye'nin Etkisi (1920-1973)". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4, (8), 2022, 925-938.
 Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış*, İstanbul 1994.
 Gürsoy, Göker, *Emanullah Han Döneminde Afganistan için Bir rol Model: Türkiye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2011.

Hamşioğlu, O. *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880 - 1933)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Kandemir, Feridun, *Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler (Medine Müdafaası)*, İstanbul 1974.

Komisyon, *Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri*, Ankara 2009.

Köçer, Mehmet, *Emanullah Dönemi Afganistan*, Elazığ, 2009.

Onar, Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II*, Ankara 1995.

Saray, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul 1987.

Sarihan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Ankara 1996.

Sarihan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C3*, Ankara, 1986.

Sarihan, Zeki, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri*, İstanbul 2002.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Ankara, 1991.

Şimşir, B. N. "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22 (2006): 15-90.

Şimşir, Bilâl N., *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Ankara 1981.

Şimşir, Bilal N., *Atatürk ve Afganistan*, Ankara 2002.

Şimşir, Bilal N., *Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları C. 1*, Ankara 1993.

Şimşir, Bilâl N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) IV*, Ankara 1984.

Şimşir, Bilâl N., *Lozan Telgrafları I*, Ankara, 1990.

Yaşar, Bülent, *Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri ve Afganistan'a Yapılan Yardımlar*, Basılmamış Yüksek Lisan tezi, Malatya 2016.

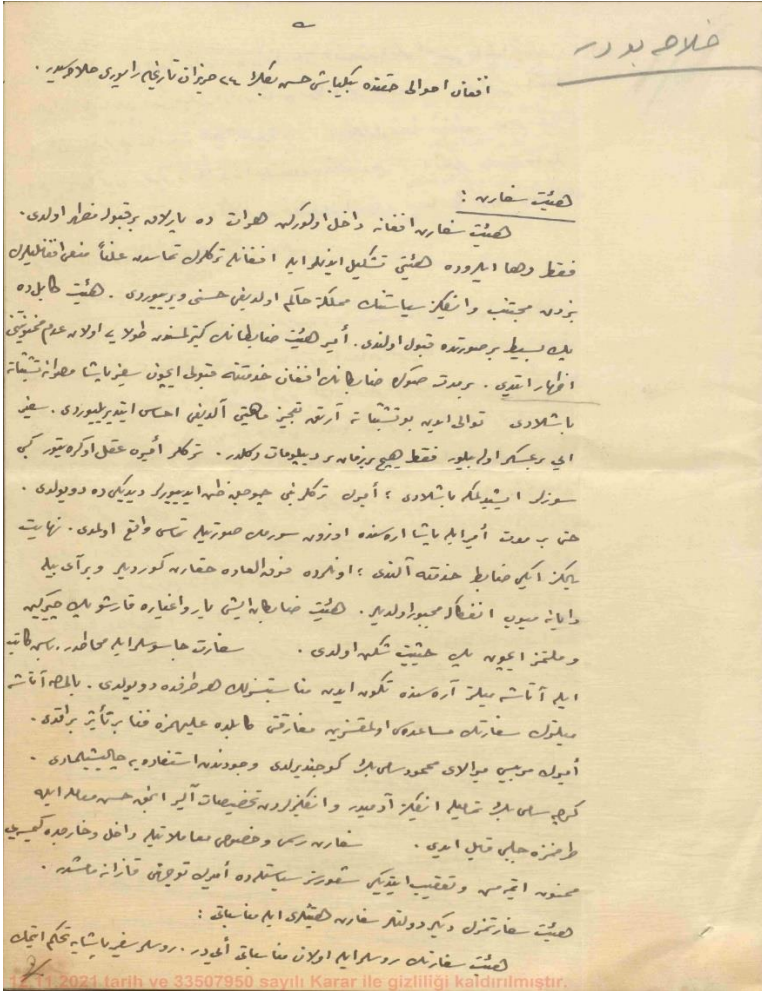
Yazıcı, Orhan, "Safevî Hanedanlığının Çöküşünde Afgan Aşiretlerinin Rolü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 47, Aralık 2016, s. 311-322.

Yazıcı, Orhan, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)*, Malatya 2011.

Yılmaz, A. (2010). "Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 2010 (21) , 155-165.

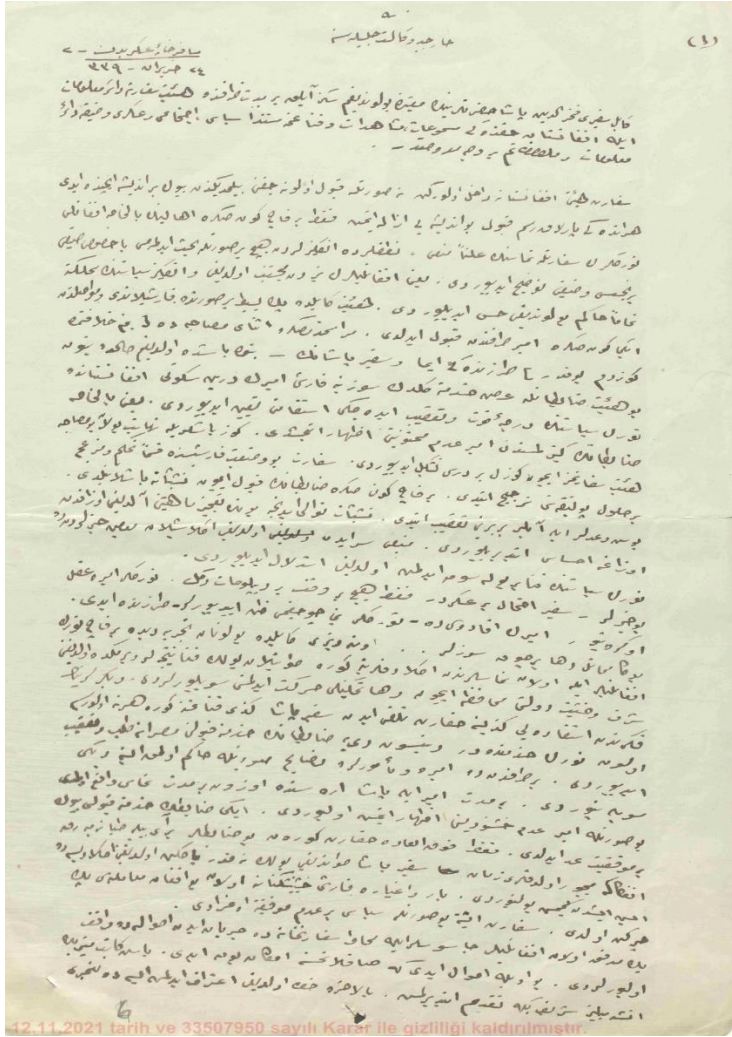
EKLER

Ek 1: Binbaşı Hüseyin Bey'in Raporunun Dahiliye Vekaleti Memurunca Yapılan Özetin Birinci Sayfası

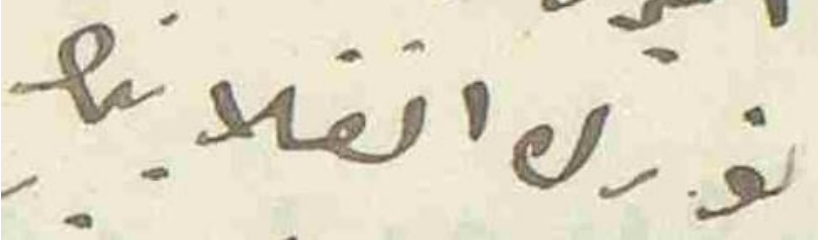
Kaynak: BCA, 500, 8281, 55342-1-3.

Ek 2: Binbaşı Hüseyin Bey'in Kendi el yazısı ile Yazılmış Raporu

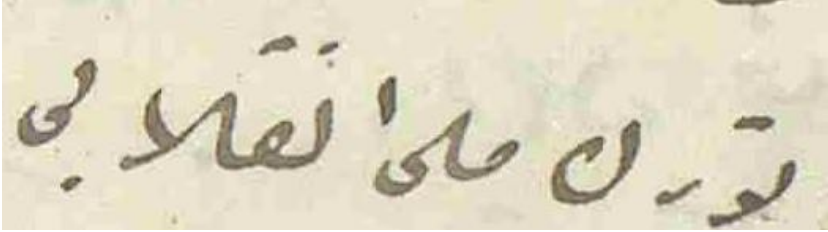

Kaynak: BCA, 500, 8281, 55342-1-8.

Ek 3: Binbaşı Hüseyin Bey'in 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması olayını tanımlarken "Türk İnkılabı ve Türk Milli İnkılabı" kavramlarının kullandığı kısımlar

1

2

Kaynak: BCA, 500, 8281, 55342-1-10.

Çeviri 1: Türk İnkılabının.

Çeviri 2: Türk Milli İnkılabı.

Extended Abstract

Turkish-Afghan relations cover a very old historical process. When evaluated in terms of the history of Central Asia, the Ghaznavids and Seljuks, which were among the states established here, left deep traces in Afghanistan as Turkish states. During the Ottoman Empire, many political and military relations were maintained with Afghanistan in the context of Ottoman-Safavid relations. In the last periods of the Ottoman Empire, especially in the Anglo-Russian struggle that emerged during the XIXth century, the strategies of the Russians to descend to the warm seas and the British to ensure the security of the roads leading to their colonies caused both the Ottoman Empire and Afghanistan to experience a turbulent period in political and military terms. The British, who made serious gains in both countries as a result of long struggles, emerged as an imperialist threat to both the Ottoman Empire and Afghanistan at the very beginning of the XXth century.

The National Struggle launched under the leadership of Mustafa Kemal Pasha in Anatolia and the Amanullah movement in Afghanistan in the same period was a common struggle against the British. In this context, Mustafa Kemal's Afghanistan policy during the National Struggle was seen as an element of balance in terms of the aforementioned struggle. Because with the aid to be sent to Afghanistan, it was aimed to put the British in a difficult situation both in Anatolia and Afghanistan, as they were the common enemy of both states. In line with this purpose, Mustafa Kemal Pasha sent military delegations to Afghanistan for the military training of this country even in the most difficult times of the National Struggle.

Despite the distance between Turkey and Afghanistan, the fact that both countries believe in the same religion and partly speak the same language has always maintained Mustafa Kemal Pasha's interest in this country. Indeed, in a speech he made at the Erzurum Congress on 29 July 1919, he showed his special interest in Afghanistan by saying: *"The Afghanistan army is also fighting against the British policy of destroying nationality. The newspapers admit that the border tribes on which the British were counting on have also joined Afghanistan and that British troops have therefore had to be withdrawn"*.

Mustafa Kemal Pasha showed this special interest in Afghanistan by appointing a representative here on August 18, 1920. He considered that Abdurrahman Samadani Bey, an Afghan officer who had served as a volunteer soldier in the Ottoman army during the Balkan War and First World War and who knew Turkey was suitable for working as the representative of Afghanistan. Mustafa Kemal Pasha sent his first letter to the Afghan Emir Amanullah on the same date with this representative. Thus, Turkish-Afghan relations began in this way and continued with mutual correspondence.

The letters sent to Mustafa Kemal Pasha were written both by Amanullah and by Cemal Pasha, the former Fourth Army Commander and Minister of Navy, who left Turkey after the First World War and went to Afghanistan. In this letter, Cemal Pasha requested Mustafa Kemal Pasha to send a military delegation of 25 people headed by the most talented military officer under his command. In addition to this letter, Cemal Pasha requested all kinds of assistance, including military assistance, from Mustafa Kemal Pasha in his letters sent from Heratt on 29 September and Baku on 2 July 1920. Mustafa Kemal Pasha replied to these letters on October 4 and October 27, 1920. In his replies, Mustafa Kemal Pasha stated that the necessity of organizing the army and establishing a serious national organization in Afghanistan was also appreciated by him and that he sincerely wanted all kinds of assistance to be provided. However, he stated that the defence of the motherland, which was surrounded by enemies from all sides, was above all else, and that the military officers who went to Anatolia were barely sufficient for the need, and that his wish to send military officers could not be fulfilled for the time being. However, despite the negative answer he sent to Cemal Pasha above, Mustafa Kemal Pasha expressed his positive opinion about helping Afghanistan with a written instruction he gave to the Minister of National Defence Fevzi Pasha on December 21, 1920. In this instruction, he opened the doors of aid to Afghanistan by saying, *"I consider it very important and essential to organise a delegation and a police force in order to cooperate with the Afghan army if it is possible with the necessities of our Defence and Finance."* In the aforementioned instruction, Mustafa Kemal Pasha also specified the duties of Turkish military officers and the points to be taken into consideration.

As long as the means permitted, Mustafa Kemal Pasha tried to send aid to the Afghan army, which was being organised by Cemal Pasha. Indeed, Cemal Pasha's request for military officers from Mustafa Kemal Pasha in his letter written on 16 November 1921 could not be answered positively due to the fact that preparations for the Great Offensive were being made at that time and the Turkish army was also in need of military officers. After this, Cemal Pasha went to Germany to procure arms and ammunition for the Afghanistan army, and on his return, he was assassinated by Armenians in Tbilisi on 23 July 1922, along with two of his aides. In addition, the Sample Regiment project, which Cemal Pasha wanted to operationalize in the Afghanistan army, was terminated due to the Afghan Emir Amanullah's rumours that military officers in Turkey and Iran were overthrowing the rulers through coups. Undoubtedly, this incident was viewed with concern by the Turkish Government. However, Mustafa Kemal Pasha fulfilled his promises despite these contradictions put forward by Amanullah and sent a group of military officers to Afghanistan in the summer of 1922.

In addition to military assistance to Afghanistan, Mustafa Kemal Pasha sent an ambassador to Kabul to strengthen relations with this country. He considered that ÖmerFahredden Pasha, who was also called the Defender of Medina because of his last-ditch defence of Medina against the British, was suitable to work as the Ambassador of Afghanistan to Kabul. Fahreddin Pasha took action on 4 April 1922 as soon as he received his letter of credence for the mission on 12 March 1922. Fahreddin Pasha departed from Inebolu to Batumi on 4 April 1922 by the ferry Dalmaçya. He arrived in Kabul on 25 June 1922 after a three-month journey with his Military Attaché Lieutenant Colonel Şerif Bey, Embassy Clerk İdris Sabih Bey and other embassy staff. Fahreddin Pasha, who was welcomed with extraordinary demonstrations and ceremonies, presented his letter of credence to Amanullah on 29 June 1922. At this time, Amanullah told him *"That he saw Turkey as the key to the salvation of the east"*. Fahreddin Pasha, who was welcomed in this way, started his diplomatic activities between Turkey and Afghanistan. Until 1926, Fahreddin Pasha served as the Ambassador of Afghanistan to Kabul, which he started in 1922. During this four-year period, he closely followed the developments in

Anatolia and Afghanistan, as well as the situation of the Turks subjected to Russian pressure.

When Fahreddin Pasha left for Afghanistan on 4 April 1922, preparations for the Great Offensive against the Greeks had begun in Turkey. Fahreddin Pasha, who came to Afghanistan in such a period, closely followed the developments in Turkey, while Amanullah Khan expressed his support for Turkey in this war on all occasions. The expected happened, the Greeks were expelled from Izmir and the Great Offensive was successful. This victory had a great repercussion in Afghanistan as well as on the international arena. The Turkish victory was celebrated as if it were a national holiday in Afghanistan. Afghans came to the Turkish Embassy and presented their congratulations there. At the same time, Indians, Bukharans and Turkestan is in Kabul also congratulated the Turkish Embassy. As in India, the mosques of Afghanistan were filled with people praying for the Turkish victory on Friday 15 September 1922. Emir Amanullah gave a big banquet in Dilkusha Kasr on the evening of 10 October 1922 on the occasion of the Victory of the Commander-in-Chief. The banquet was attended by members of the government, Afghan dignitaries, ambassadors from Italy, Iran, Russia and Bukhara, and Turks from Afghanistan, but the British Embassy did not attend the invitation.

Emir Amanullah, who played an important role in Turkish-Afghan relations with his attitude towards the Commander-in-Chief's Victory, continued this attitude in the Straits issue that emerged after the Great Offensive. As a matter of fact, he declared that he would also respond to a possible British operation in the straits with the seven divisions he had massed on the Indian border. This attitude of Emir Amanullah continued during the Lausanne Conference. He instructed the Afghan Embassies in London, Paris and Rome during the conference negotiations. He ensured that they gave notes to the diplomatic missions of the countries they were in during the peace negotiations to be held, asking them to be fair to Turkey and telling that this issue was also in the interests of Afghanistan.

In Turkish-Afghan relations, a report written during Fahreddin Pasha's ambassadorship in Kabul is very important in terms of the

information it provides. This report belongs to Major Hüseyin Bey, who served in the retinue of Fahreddin Pasha in Kabul. During this time, Major Hüseyin Bey obtained information about the embassy. In addition to this, based on what he had heard, what he had witnessed and the opinions he had formed on the basis of these two, he sent his information on the political, social and military situation in Afghanistan to the Ministry of Foreign Affairs on 27 June 1923 in the form of a report. This report consists of a total of 11 pages, the first 4 pages of which are the abstract, and the last 7 pages are the original of the report. The abstract part of the report was probably written by the ministry, and in this part, it is seen that the ministry officer addresses the subject under 8 headings. These headings are the Relations of the Embassy with Other State Embassies, the Political Situation, the Social Situation, the Relations with Other States, the Relations with Turkey, the Army and Conclusion. In the section written in Major Hüseyin Bey's own handwriting, there are four headings in total: the Relations with Foreign Embassies, Afghanistan's Social, Political and Military Situation, the Movement Type and Conclusion. It is believed that the report was written after Fahreddin Pasha became Ambassador to Kabul on 12 March 1922 and presented his letter of credence to the Emir of Afghanistan, Amanullah Khan, in Kabul on 29 June 1922. Indeed, in the dialogues that took place in the report between Fahreddin Pasha and Amanullah during the reception of the military delegation sent from Ankara, Emir Amanullah's words "*I have no designs on the caliphate*" addressed to Fahreddin Pasha strengthens this idea. Because during this period, after the abolition of the Sultanate on 1 November 1922, the institution of the Caliphate was weakened and rumours were rife that Amanullah was aspiring to this office with the encouragement of the British. Thus, it should not be wrong to say that the report was written about five months after Fahreddin Pasha arrived in Kabul. Because the report was sent to the Ministry of Foreign Affairs by Major Hüseyin Bey on 27 June 1923, and his term of office was 8 months as stated in the report. All these data suggest that the report may have been written based on the events that took place between November 1922 and June 1923.

Major Hüseyin Bey's relevant report brought a realistic perspective to Turkish-Afghan relations within the framework of the activities of

the Kabul Ambassador Fahreddin Pasha. The author of the report, Major Hüseyin Bey, analyzed the internal situation of Afghanistan in political, social and military fields as a good observer, and revealed the reality of Afghanistan in all its aspects. His observations about Turkish-Afghan relations also show us that he has an accurate foresight when the historical process that took place later is taken into account. In fact, he showed us this aspect by determining that as a country under British authority, Afghanistan could not be useful in Turkey's policies regarding the region in the long run.